

Міністерство освіти і науки України
**Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»**
Факультет географії, історії та туризму
Кафедра історії, теорії держави і права та філософії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ МАГІСТРА
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ ПРАВознавства»
ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ

ВИКОНАВ:

студентка факультету географії, історії та
туризму спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)
Чабан Василь Васильович

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат пед. наук, доцент кафедри історії, теорії
держави і права та філософії Приватного вищого
навчального закладу «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет ім. академіка Степана
Дем'янчука»
Левдер Андрій Іванович

РЕЦЕНЗЕНТ:

Кандидат пед. наук, доцент, вчитель історії
Обласного наукового ліцею в
м. Рівне Рівненської обласної ради
Мисан Віктор Олександрович

Рівне-2024

УДК: 17.22.3456.

Чабан В. В.

**ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА»
ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

У даній магістерській роботі охарактеризовано теоретичні основи правового виховання старшокласників. Проаналізовано технології превентивного правового виховання учнівської молоді. Визначено зміст правового виховання і шляхи вдосконалення викладання курсу «Основи правознавства».

Ключові слова: «Основи правознавства», правове виховання, технології навчання.

Chaban V. V.

**FEATURES OF LEARNING THE BASICS OF JURISPRUDENCE
COURSE DURING THE FORMATION OF LEGAL EDUCATION OF
HIGH SCHOOL STUDENTS**

This master's thesis describes the theoretical foundations of legal education of high school students. The technologies of preventive legal education of student youth are analyzed. The content of legal education and ways of improving the teaching of the course "Fundamentals of Law" are determined.

Keywords: "Fundamentals of jurisprudence", legal education, teaching technologies.

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.	
1.1. Місце правового виховання в загальній системі виховної роботи школи.....	9
1.2. Завдання правового виховання учнів.....	19
1.3. Принципи правового виховання старшокласників.....	25
1.4. Зміст правового виховання і шляхи вдосконалення викладання курсу «Основи правознавства».....	36
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ПРЕВЕНТИВНОГО ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.	
2.1. Виховання рис громадянськості під час проведення Диспутів, « Філософських столів », « Сократівських бесід », Правових рингів, Інтелектуальних правових хокеїв, Правових бліц – турнірів на уроках з «Основ правознавства».....	49
2.2. Ділові ігри: Прес – конференція, Зустріч на вищому рівні, Моделювання ООН, « Один світ – один народ », КВК, Брейн – ринг, Міжнародний Суд в позакласній роботі з «Основ правознавства».....	58
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
ДОДАТКИ	81

ВСТУП.

Шкільна правова освіта спрямована на отримання учнями знань, умінь, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, що формують їхню адаптивність і мобільність, спроможність ефективно функціонувати в поліваріантному світі, реалізовувати життєві цілі й плани.

Трансформація її змісту потребує розв'язання низки питань як-от: відбір та застосування форм, методів, технологій і засобів навчання, що мають оптимально розв'язувати завдання компетентісно орієнтованого навчання; готовність учителів до реалізації оновленого змісту освіти; зміна процедур оцінювання навчальних досягнень учнів; упровадження нових підходів до цілевизначення.

Загальною метою навчання школярів основ правознавства є створення позитивного ставлення до права як провідного інституту нормативного регулювання успільних відносин і найвищої цінності людської цивілізації; ознайомлення учнів з основними галузями права та засвоєння ними чільних правознавчих понять; формування заснованих на правових знаннях системи вмінь і навичок та правового досвіду.

Освіта повинна підвести учнів до того, щоб вони не лише розуміли життя і користувалися його благами, насолоджувалися ними, але й водночас усвідомлювали власну причетність до цього життя, відчували особисту відповідальність перед суспільством. Виховати громадянина – означає підготувати підростаючу особистість до участі в розв'язанні нагальних і перспективних завдань держави, до управління її справами і виконання функцій трудівника та господаря, керівника та виконавця, громадського діяча та захисника Батьківщини.

Для цього потрібно сформувати у нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукає силою повсякденних дій, вчинків, поведінки.

Шкільне виховання молоді впливає на все подальше її життя і на її правову коректність зокрема.

Викладання в школах курсу «Основи правознавства» дозволяє молодій людині ознайомитися з законами України та зрозуміти, що вони є надійним захистом від проявів не правочинних дій.

Правове виховання учнів, і зокрема старшокласників, вимагає дотримання як загально педагогічних принципів виховання, так і специфічних принципів правового виховання.

Реалізація загально педагогічних принципів у правовому вихованні має свої особливості. Так, принцип зв'язку правового виховання з життям вимагає врахування стану дисципліни й порядку в колективі класу і школи, дотримання правопорядку в мікрорайоні села чи міста у здійсненні правової роботи.

Сама специфіка правового виховання вимагає тісного поєднання його з практичною діяльністю учнів. Адже знання права тісно пов'язані з повсякденною діяльністю і поведінкою учнів. Всюди учні вступають в правові відносини з іншими людьми чи установами. Тому і роз'яснення конкретних законів повинне завжди пов'язуватися саме з життям і інтересами людини, виходячи з їхнього досвіду, брати аргументи з умов, які склалися в даний момент.

Принцип виховання особистості в колективі вимагає регулювання складної системи моральних і правових взаємин старшокласників, виконання ними своїх прав і обов'язків на основі статуту школи, правил поведінки учнів, усунення причин можливих конфліктів, порушення вимог шкільного режиму.

Принцип на опертя на позитивне в особистості, школяра і його досвіду має свою специфіку в правовому виховання, коли йдеться про учнів, які допускають порушення дисципліни і порядку. Необхідно навіть у порушника дисципліни знаходити позитивні якості і намагатися спиратися на них у виховній роботі.

В умовах розбудови та становлення правової держави важливим є набуття учнівською молоддю вміння аналізувати сучасні події, процеси державотворення, виробити особисту точку зору та переконання у необхідності побудови правової держави, дотримання принципів верховенства права, аргументовано, логічно, толерантно вести правову дискусію, спираючись на одержані знання в процесі виявлення основ наук та особистий життєвий досвід, стверджуючи людську гідність; виховання в учнівській молоді інтересу, пізнавальної активності до правової громадської діяльності.

Важливим засобом їх успішного вирішення є впровадження в урочні і позакласній роботі ефективних технологій виховання школярів, зокрема технологій превентивного правового виховання.

З технологій превентивного виховання учнівської молоді ефективними є диспут, правова бесіда, філософський стіл, сократівська бесіда, правовий брейн - ринг, інтелектуальний хокей, рольові ігри, турнір КВК, дидактичні ігри, бесіда за «круглим столом», прес-конференція, бліц турніри, конкурс правозахисників, аналіз ігрових ситуацій, відкритий марафон, теоретична конференція та ін.

Здобувши суверенність, українське суспільство вступило в перехідну добу. Ознаки тоталітаризму настільки міцно вкорінилися в нашу свідомість, що за короткий час увійти в іншу демократичну цивілізацію є просто неможливим. Прикро, але багатолітньою традицією нашої державної і суспільної психології стало зневажливе ставлення до Конституції, до демократичних інституцій загалом і до права людини зокрема. А саме ці чинники й сьогодні, значною мірою, визначають як масову свідомість суспільства, так і діяльність його державних структур.

Не дивно, що й досі українська ментальність та масова психологія потребують реанімації. Змінити їх можна виключно терпеливою, дбайливою роботою з формуванням в громадян правосвідомості, правової політичної та

громадянської культури, проведення усілякими засобами значної просвітницької роботи з виховання, а найбільше – з дітьми, підлітками й молоддю.

Цю проблему посилює й сучасний розвиток українського суспільства, коли свобода дій людини, що почала жити в демократичному суспільстві, не рідко руйнує саму демократію та її здобутки, негативно впливаючи на суспільне життя в цілому.

Враховуючи актуальність даної проблеми, темою магістерської роботи обрано - **Правове виховання старшокласників під час вивчення курсу « Основи правознавства »** .

Предмет дослідження – шкільна правова освіта.

Об’єкт дослідження – правове виховання старшокласників.

Мета дослідження - здійснити реконструктивний аналіз правового виховання старшокласників з метою використання його найкращих надбань в сучасній українській школі.

Об’єкт предмет і мета дослідження зумовили основні **завдання**:

- Розкрити місце правового виховання в загальній системі шкільної освіти;
- Дослідити зміст правового виховання і шляхи вдосконалення викладання правознавства;
- Визначити можливості використання технологій превентивного правового виховання молоді в сучасній українській школі.

Для розв’язання поставлених у дослідженні завдань використовувався наступні **методи**: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволив з’ясувати особливості проведення оцінювання навчальної діяльності школярів з історії; за допомогою методу теоретичного аналізу педагогічних ідей розкрито місце і роль оцінювання навчальної діяльності школярів з історії на сучасному етапі розвитку шкільної історичної освіти; описовий метод використовувався у характеристиці наукових джерел за темою дослідження; методи узагальнення та систематизації використовувалися під

час вивчення фактичного матеріалу та систематизації результатів дослідження.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження для вдосконалення виховання підростаючого покоління, збагачення методів та засобів викладання курсу «Основи правознавства». Результати дослідження можуть бути використані вчителями для підготовки відкритих уроків, позакласних заходів, і в першу чергу для підвищення правового виховання та набуття правових компетентностей учнів.

Магістерська робота складається з вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. У першому розділі роботи досліджується теоретичні основи правового виховання старшокласників. Другий розділ присвячений технологіям превентивного виховання учнівської молоді. Загальний обсяг роботи 75 сторінок. Список використаних джерел включає 55 найменування.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.

1.1. Місце правового виховання в загальній системі виховної роботи школи.

Видатний педагог-гуманіст В.О. Сухомлинський відзначав, що правове виховання, запобігання правопорушенням одна з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства. Треба вести спеціальну виховну роботу, розраховану спеціально на те, щоб не було в нашому суспільстві правопорушників [1, с. 323]. Боротьба з проявами протиправних дій дітей має бути насамперед боротьбою за духовне багатство людини, за її світогляд, переконання [2, с. 46].

Важливим напрямом підвищення ефективності профілактики правопорушень є правове навчання і правове виховання дітей. Згідно з Указом Президента від 18 листопада 2001 р. № 992/2001 “Про Національну програму правової освіти населення”, правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов’язків. Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства [3].

Надання правової освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійнотехнічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти. Центрами досліджень з проблем правової освіти є Академія правових наук України та Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

З метою розвитку правової освіти населення місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у межах своєї компетенції

вживають заходів до розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації правового спрямування.

Державні засоби масової інформації систематично інформують населення про національне законодавство, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, а також про стан правопорядку, боротьбу з правопорушеннями, особливо серед неповнолітніх, профілактику їх вчинення тощо.

Для подальшого вдосконалення правової освіти населення у межах державного замовлення створюються загальні і навчальні телевізійні та радіомовні канали, а також запроваджуються сторінки, рубрики та інші популярні форми надання правової інформації [3].

Відзначимо, що серед учених, які досліджували і досліджують проблеми правового виховання дітей, немає єдиної думки щодо поняття зазначеного феномена. Це пояснюється тим, що поняття правового виховання є складовою предмета дослідження кількох наук.

Як слушно зазначає М. М. Фіцула, необхідність організації правового виховання молоді зумовлена розбудовою правової держави, існування якої немислиме без відповідного рівня правової культури її громадян, трансформації правової системи, необхідності подолати правовий нігілізм та правову неграмотність [4, с. 45].

У сучасній науковій літературі висловлюються різні точки зору щодо співвідношення таких понять, як “правове виховання” та “правова освіта”. Так, О. Ф. Скакун зазначає, що правова освіта, як і правове виховання, являє собою процес засвоєння знань про основи держави і права, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності та правопорядку [5, с. 484].

У той самий час М. Кравчук вважає, що правова освіта є найефективнішою формою правового виховання, оскільки вона спрямована на надання певної системи правових знань і здійснюється у школах,

училищах, технікумах, ВНЗ тощо. Як бачимо, автор розглядає правову освіту як складову правового виховання [6, с. 220].

В. В. Головченко, П. І. Неліп, М. І. Неліп вважають, що правове виховання – це надання молодим громадянам соціальних, педагогічних, правових послуг не лише педагогічними колективами, а й громадськими та благодійними організаціями, правоохоронними органами, батьками [7, с. 8].

Заходи правового виховання, що спрямовані на профілактику правопорушень, можна розподілити на такі напрями: надання правових знань педагогами під час викладання певних предметів; проведення вікторин, тематичних ранків (для молодших школярів); зустрічі з працівниками правоохоронних органів, які можуть відбуватися за місцем навчання дітей або за місцем роботи правоохоронців (екскурсії до відділів міліції) [7, с. 60; 8, с. 46, 83].

У науковій літературі описано різні методи, що можуть використовуватися з метою правового виховання неповнолітніх. Серед них: роз'яснення, розповіді, бесіди, читання творів, лекції, дискусії, диспути з правових питань, “круглі столи” з правових питань та інші вербальні методи [7, с. 60, 62; 8, с. 118], інтерактивні методи – ігри, рольові ігри, вправи, тренінги, конкурси [7, с. 59; 8, с. 126].

Відзначимо, що найпоширенішими формами правового виховання є:

- правова освіта (правовий всеобуч);
- правова пропаганда;
- юридична практика державних органів та інших організацій (правовиховна діяльність суду, прокуратури, органів внутрішніх справ, юстиції, адвокатури тощо);
- правомірна поведінка громадян, їх особиста участь у здійсненні правоохоронної діяльності;
- самовиховання.

Форми та засоби правового виховання, що можуть застосовуватися у ВНЗ та суспільстві загалом, спрямовані на реалізацію таких функцій:

– передання дітям (індивідам, суспільним групам) правових знань, навичок, умінь;

– формування правових ідей, почуттів, переконань у правосвідомості вихованців, – вироблення правової установки на правомірну поведінку [9, с. 100–101].

Правове виховання виконує такі найважливіші функції: інформативну, ціннісно-орієнтаційну, розвитку соціально-правової активності, профілактичну. Саме профілактична функція займає особливе місце у системі функцій правового виховання. Досвід свідчить, що правові знання, установки і почуття, повага до права і закону здебільшого налаштовують людину на правомірну поведінку.

На думку О.О. Орлової, структура процесу правового виховання передбачає: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до правових явищ), які сприяють трансформації певних дій особистості зі сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань; формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного) тощо [10, с. 60].

Науковець розглядає правове виховання в діяльності міліції як двозначне поняття. З одного боку, це діяльність, яка здійснюється під час виконання підрозділами міліції своїх основних функцій, спрямованих на боротьбу із правопорушеннями через припинення конкретних правопорушень. З іншого, – це безпосередньо правовиховна діяльність, що має на меті насамперед профілактику правопорушень. Звідси – правове виховання в системі засобів профілактики правопорушень, що є одним з важливих засобів їх попередження.

До чинників, що призводять до низької якості правовиховної діяльності працівників міліції належать: 1) недостатній рівень правосвідомості та правової культури, і як наслідок, – низький фаховий рівень окремих працівників; 2) організаційні недоліки в проведенні правовиховної роботи

міліції, а саме: неправильний вибір та недостатньо кваліфіковане використання форм, методів та засобів правового виховання; 3) відсутність належного нормативно-правового забезпечення право виховної діяльності; 4) декларативний характер правовиховної роботи, формалізм її проведення; 5) недостатність узагальнювальних теоретичних розробок, які всебічно досліджують проблему правового виховання окремих категорій населення, відсутність спеціальних державних концепцій та програм; 6) неналежна організація взаємодії між суб'єктами правового виховання [11, с. 12–13].

Відомо, що правове виховання у демократичному суспільстві повинно здійснюватися на усіх етапах життя особистості: у сім'ї, у дошкільних закладах, у загальноосвітніх середніх школах, у вищих навчальних закладах, у державних установах та суспільних організаціях. Однією з сторін всебічно розвиненої особистості є наявність у неї високої культури поведінки. Адже неможна вважати фізично здорову людину культурною, коли вона, маючи ґрунтовні й широкі знання, добре працюючи чи навчаючись, порушує норми моралі чи закони.

Здатність людини розуміти норми моралі і законів та відповідним чином поводитися не є природженою. Усі якості формуються під впливом спеціальних виховних заходів, у спілкуванні людини з іншими людьми, у процесах її участі в різних видах діяльності.

Метою правового виховання учнів є формування у них правової культури громадянина вільної України. Правова культура складається передусім із свідомого ставлення громадянина до своїх прав і обов'язків, з глибокої поваги його до законів і правил людського співжиття, готовності дотримуватися і виконувати закріплені в них вимоги, що виражають волю і інтереси народу, активної участі в правлінні державними справами, рішучої боротьби з порушниками законів.

Прилучення учнівської молоді до правової культури збагачує її духовне життя. Разом з тим знання молодою людиною своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації, у тому числі й у власних

інтересах. Правове виховання зміцнює життєву позицію, підвищує громадянську активність, загострює почуття непримиренності до негативних явищ.

Підкреслюючи значення правової культури учнів, слід зазначити, що правове виховання не ставить перед собою мети озброїти їх досконалим і повним знанням ділового законодавства. Мету правового виховання можна вважати досягнутою, якщо учні знатимуть основні принципи законодавства і керуватимуться ними в своєму житті, виходячи з глибокої переконаності в їх правильності й необхідності. [18, с. 42]

Школа не ставить перед собою і такої мети - дати учням професійну юридичну підготовку. Правове навчання і виховання треба розглядати як частину загальноосвітньої підготовки учнів. Адже правова культура є складовою загальної національної культури. Тому правове виховання, як один з напрямів виховної роботи сприяє соціальному зростанню учнівської молоді, утвердженню в її свідомості високогуманних принципів, втілених у праві, підвищенню її соціальної активності.

Правове виховання учнів, порівняно з іншими напрямками виховання, має свою специфіку. Вона визначається передусім соціально правовим статусом учнівської молоді в нашому суспільстві. Школярі перебувають у матеріальній залежності від батьків чи опікунів, їхні самостійність і активність у діяльності коригуються педагогічним колективом, у них недостатній обсяг правових знань і досвід правових відносин, вони мають засвоювати правові знання, які регулюють їх життя і діяльність як неповнолітніх, і ті правові норми, якими їм доведеться керуватися у своєму майбутньому житті і діяльності.

Вивчення досвіду роботи школи з правового виховання учнів переконує, що в цій справі місце мають певні недоліки а саме: 1) перекис у бік кримінальної тематики; 2) захоплення окремими правовими питаннями замість розкриття всієї системи принципів права, їх місця в житті суспільства, обґрунтування їх справедливості; 3) перенесення центру ваги

на пояснення того, що закон володіє «обмеженнями», «заборонами» замість того, щоб показати моральну суть правових норм, формування досвіду належної поведінки; 4) розрив між розкриттям загальних положень права і форм конкретної поведінки, внаслідок чого використовуються приклади, що викликають тільки пізнавальний або розвиваючий інтерес, а не ефективно включення; 5) недостатнє наголошування на особистій відповідальності особистості за скоєне. [36, с. 6]

Розбудова національної школи вимагає подолання надмірної опіки у виховній роботі. Педагоги спільно з учнями і на чолі їх мають творчо вирішувати загально життєво важливі проблеми, думати над тим, як здійснити заплановане, постійно вдосконалювати життя і діяльність школярів.

Важливо кожному аспекту правового виховання надати практичну спрямованість. Мається на увазі, щоб учні не тільки одержували правову інформацію під час виховних заходів, не тільки ознайомлювалися зі своїми правами і обов'язками, а й свідомо використовували отримані знання відповідно до конкретного виду діяльності, правильно користувалися своїми правами, виконували свої обов'язки в конкретних життєвих ситуаціях.

Успіх правового виховання значною мірою залежить і від того, наскільки виховна робота активізує внутрішні можливості самої дитини. Основною метою діяльності педагогічного колективу слід вважати досягнення такого рівня розвитку правової свідомості особистості, коли контроль з боку педагога за її поведінкою замінюється самоконтролем, а вдосконалення морально – правової свідомості стає функцією самої особистості.

Мету правового виховання можна вважати досягненню, якщо учень набув здатності самостійно управляти своєю поведінкою. Така здатність досягається не тільки всім ходом правової роботи, а й

самостійною роботою особистості над собою, її участю у правоохоронній діяльності.

Важливою умовою успіху у правовому вихованні учнів є забезпечення продуманого його планування. Проблеми правового виховання мають становити органічну частину планів класних керівників, учнівського самоврядування школи. В них повинні бути зазначені точне місце і роль кожного учасника правового процесу, визначені всі необхідні умови тісного взаємозв'язку цього процесу з іншими напрямками виховання.

Підвищенню результатів правового виховання сприяє ретельний аналіз проведеної роботи, виявлення ступеня ефективності тих чи інших виховних заходів, виявлення та усунення причин та умов правопорушення.

Вирішальну роль у правовому вихованні учнів відіграє особистість учнів. Але його виховна роль сьогодні може бути реалізована тільки за умови, що його ріднить з учнем спільність інтересів, багатство і різноманітність взаємовідносин між ними, неформальне спілкування. Педагог повинен поводитися так, щоб учні прагнули спілкуватися з ним і після уроку, ділитися думками і сумнівами, успіхами і невдачами. Здійснюючи правове виховання учнів, педагог сам повинен бути зразком точного і неухильного виконання норм законів і своїх обов'язків, бездоганною поведінкою не давати приводу для морального виправдання свого негативного ставлення до правил поведінки [15, с.25].

Таким чином можна стверджувати, що правове виховання в загальній системі виховної роботи займає одне з провідних місць. Адже воно формує правову культуру молоді та допомагає у подальшому житті користуватися нею з ефективністю.

Предмет вивчається учнями в 9 класі впродовж одного навчального року в обсязі 35 годин. Програма мінімізована відповідно вікових особливостей дев'ятикласників, має чіткі орієнтири для оцінювання результатів навчання

учнів (знань, умінь та навичок), що уможлиблює активізацію їхньої пізнавальної діяльності й усуває їхнє перевантаження.

У 9 класі пізнавальні інтереси учнів стають стійкішими, з'являється нова мотивація до навчання, змінюються критерії самооцінки й оцінки навколишнього світу, досягаються якісні зміни в способах навчальної діяльності, виникає прагнення до неформального спілкування і лідерства, поступово розгортається систематичне опанування основ наук.

В основній школі формується система цінностей і установок підлітка, шанобливе ставлення до закону, прав і свобод людини, відповідальність як моральна риса, засвоюються відповідні поведінкові моделі, необхідні для життя в суспільстві. Загальновідомо, що здатність повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними властива людині вже у 14 років. Саме в цьому віці людина спроможна правильно розуміти об'єктивний зміст власної поведінки, мету своїх дій, передбачати їх прями й побічні результати, оцінювати свою поведінку відповідно до чинних правових норм й усталених правил моралі [14, с.33].

В основі програми предмета — розгляд правовідносин, учасниками яких є неповнолітні особи, слугує основою для використання учнями правових знань у реалізації й захисті своїх прав, свобод і законних інтересів, регулюванні взаємовідносин з іншими людьми для вибору правомірних моделей поведінки в життєвих ситуаціях, застосовування ними критичного мислення, аналізу й синтезу правового матеріалу. Компетентнісно орієнтоване навчання учнів основ правознавства передбачає суттєву зміну функції самого вчителя: він має організовувати самостійну пошукову діяльність учнів, їхню взаємодію з метою розвитку мотивації, соціальних навичок. Для виконання означених завдань ефективними будуть інтерактивні методи навчання (приміром: робота в групі, мозковий штурм, навчаючовчуся, обери позицію), а також пізнавальні завдання, що формують і розвивають предметні вміння учнів, вміння застосовувати здобуті теоретичні знання в навчальних, а потім і в життєвих ситуаціях.

Основою правових знань учнів є поняттєвий апарат. Відтак учитель має приділяти належну увагу його формуванню через систему пізнавальних завдань (приміром: складання юридичного словничка за статтями закону, виявлення в тексті й пояснення чільних правових понять, завдання на виявлення спільного й відмінного, побудову графічних організаторів тощо).

До проведення уроків з основ правознавства та позаурочної роботи з правової освіти варто залучати ресурсних осіб — депутатів місцевих рад, державних службовців місцевих органів виконавчої влади, суддів місцевих судів, представників обласних / районних управлінь юстиції. Їхні знання й досвід практичної роботи сприятимуть підвищенню мотивації й інтересу учнів до права, чинитимуть профорієнтаційний вплив на вибір учнями профілю навчання в старшій школі.

У навчанні учнів основ правознавства вчитель має тримати в полі зору сучасні напрацювання правової науки, результати активної нормотворчої діяльності органів державної влади, зміни, внесені до окремих законів, а також притаманні українському суспільству динаміку суспільних відносин, певний консерватизм і плинність національного законодавства.

1.2. Завдання правового виховання учнів.

Правове виховання в загальній системі національного виховання вирішує тільки йому властиві завдання. До них передусім належить **формування правової свідомості учнів**. Правова свідомість людини є головним чинником, який впливає на вибір способів поведінки, на готовність до дії в тій чи іншій ситуації.

Правова свідомість школяра формується на основі правових знань, уявлень поглядів, переконань, почуттів, які склалися в нашому суспільстві і становлять суспільну свідомість, що має вирішальний вплив на формування правосвідомості особистості, тобто індивідуальної свідомості. Від індивідуальної правосвідомості залежить поведінка кожної особи.

Правові знання сприяють формуванню у учнів чіткого уявлення про те, що є правомірним і що неправомірним у конкретній ситуації, якими є правові наслідки певної дії чи вчинку. В основі правових поглядів і переконань лежать правові знання і уявлення. Школяр, у якого сформовані правові погляди і переконання, не лише усвідомлює їх істинність, а й готовий діяти відповідно до норм законів.

Одним із завдань правового виховання є формування в учнів правових почуттів, які б регулювали їхню поведінку: почуття законності ораної мети, правомірності шляхів і засобів її реалізації, справедливості, нетерпимості до порушників норм права, відповідальності. Інакше основними регуляторами їхньої поведінки будуть прості емоції (гнів, страх), які ведуть до ситуативної поведінки, нерідко неправомірної. Наявність правових почуттів допоможуть учням долати різні труднощі, конкретні конфліктні ситуації, внутрішні суперечності.

Правові почуття виконують роль: по-перше, психологічних чинників, що сприяють правильному подоланню внутрішніх суперечностей духовного світу особистості; по-друге, психологічного ставлення особистості до

правових явищ і їх наслідків; по-третє, мотивів правомірної поведінки; по-четверте, емоційних форм саморегуляції, самооцінки вчинків і дій особистості; по-п'яте, емоційних компонентів цілісної орієнтації відповідно до норм права, правил поведінки.

Другим завданням правового виховання учнів є вироблення у них навичок і звичок правомірної поведінки. Як і навички, звички є автоматизованими діями: у цьому їхня спільність. Різниця між ними полягає у тому, що навичка – це тільки вміння, здатність виконувати ту чи іншу дію без особливого контролю свідомості; звичка ж включає потребу виконати певну дію. Таким чином, учні повинні не тільки знати норми права, а й відповідним чином поводитись, щоб у них слова не розходилися з діями.

Оскільки в кінцевому рахунку вся виховна робота спрямовується на формування соціальної активності особистості, **третім завданням правового виховання є формування в учнів активної позиції у правовій сфері,** тобто нетерпимо ставитися до правопорушень, прагнення взяти участь у боротьбі з цими негативними явищами, які, на жаль, ще мають місце у нашому житті, вироблення уміння протистояти негативним впливам.

Рівень активності у правомірній поведінці може бути різний. У юридичній літературі, розглядають такі рівні активності особистості щодо вимог закону. Так, при дотриманні особистістю правових норм виявляються мінімальна ступінь активності, оскільки тут лише вимагається уникнення дій, заборонених правом. Коли ж особистість виконує норми права, вона виявляє більше активності в діяльності. При виконанні правових норм особистість виявляє найбільший ступінь ініціативності. [17, с. 47]

Соціально-правову активність учня можна виховати тільки правдою. На жаль, школярі ще нерідко спостерігають фальш відкритих уроків, перед якими проходять спеціальні репетиції, письмових контрольних робіт, зміст яких знають наперед за тиждень, несправедливість відносно їхніх батьків на

виробництві все це сприяє вихованню у підростаючого покоління байдужості, цинізму, нещирості.

Четвертим завданням правового виховання, яке пронизує всю правову роботу, є подолання в правовій системі свідомості окремих учнів помилкових поглядів і переконань, негативних навичок і звичок поведінки, які сформувалися внаслідок помилок і недоліків виховання.

Тобто небажання або невміння правильно формувати свою свідомість, ще не означає що її неможливо змінити у позитивний бік. Правове виховання працює для того щоб правильно сформувати свідомість у правовому аспекті.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що головними завданнями правового виховання учнів є: розкриття правових концепцій та навчання учнів користуватись правом та правильно його тлумачити щоб в подальшому формувати свою свідомість позитивно.

Загальновідомо, що мета в структурі педагогічної діяльності відіграє вагомую роль. Спрямовуючи діяльність учителя на отримання прогнозованого результату, вона інтегрує й упорядковує виконувани вчителем і учнями дії й операції, забезпечує оцінювання їх продуктивності через зіставлення досягнутих результатів із запланованими.

Цілевизначення — це важливий складник педагогічної діяльності, системоутворюючий чинник, що встановлює не лише передбачуваний результат, а й етапи, форми, методи і засоби діяльності вчителя та учнів. Компетентнісно орієнтоване навчання потребує нових підходів до цілевизначення, спрямованого на результат, адже неможливо реалізувати нові освітні цілі за пасивного засвоєння учнями навчального матеріалу [2, 5].

Проектування методики навчання учнів основ правознавства має виходити з того, що реалізація оновленого змісту освіти передбачає набуття учнями не тільки знань, а й досвіду здійснення способів діяльності, який втілюється разом із знаннями, вміннями та навичками в творчу, пошукову

діяльність із розв'язання нових проблем, у перетворення раніше засвоєних знань у нові способи діяльності, тобто в зростання компетентності учня [14].

Державний стандарт, навчальна програма визначають чого навчати учнів з предмета (тобто зміст і вимоги до результатів навчання учнів); вчителі, обираючи ефективні методи й технології навчання, визначають як навчати (йдеться про методику навчання). А от чого фактично навчаться учні, які знання, вміння, навички, моделі поведінки в різних ситуаціях вони мають продемонструвати, щоб можна було вважати їх компетентними, значною мірою залежить від поставленої мети — запланованих очікуваних результатів предмета, розділу програми чи конкретного уроку.

Підставами для визначення цілей навчання є аналіз основних компонентів змісту навчального матеріалу, діяльності вчителя, внутрішніх процесів особистісного, інтелектуального та емоційного розвитку учнів, їхньої пізнавальної діяльності. Тому цілі навчання слід формулювати через результати, виражені в діях учнів, що можуть бути чітко розпізнані й оцінені вчителем.

Викладання як діяльність вчителя полягає в керуванні активною і свідомою діяльністю учнів із засвоєння навчального матеріалу. Це передбачає розуміння вчителем очікувань та інтересів учня, мотивування й регулювання навчальної діяльності з позицій його розвитку. Пізнавальна діяльність учня має передбачати значну частину мотивованого самостійного пошуку, де він набуває досвіду цілевизначення, комунікативної взаємодії, рефлексивної самоорганізації й самооцінки. Увага вчителя до цілевизначення дає змогу вже на етапі проектування пізнавальної діяльності учнів планувати розвиток їхньої мотиваційно-ціннісної сфери як окремого компонента навчальних цілей і результатів [35, с. 123].

Упрактиці навчання учнів правознавства почасти вчителі застосовують комплексне планування цілей, виходячи із змісту навчальної програми, й формулюють мету уроку як мету власної діяльності. Наприклад: сформулювати в учнів уявлення про право і закон; навчити знаходити в нормативно-

правовому акті чільні правові поняття; ознайомити учнів з поняттям «правовідносини», їх складом та підставами виникнення, зміни й припинення; розширити знання учнів про систему державних органів України та їх повноваження; розвивати вміння учнів аналізувати правові ситуації; сприяти формуванню уявлень учнів про важливість права і т.п. Хиби такого підходу в тому, що мета, по-перше, ототожнюється із змістом і формулюється як його частина, що має бути засвоєна; по-друге, є загальною і сягає невизначеного майбутнього; по-третє, стосується власне діяльності вчителя, залишаючи учня поза нею; по-четверте, відображає лише те, що учень робитиме на уроці, й не охоплює те, що він зможе зробити, чого досягти та яким учень буде після уроку [25, с. 27].

На компетентнісно орієнтованому уроці з основ правознавства міфічна мета на кшталт показати учням, підвести до висновку, добитись засвоєння, виховати в учнів має бути змінена на реальні, життєві досягнення учнів, очікувані від уроку. Для цього слід вибудувати систему (ієрархію, таксономію) цілей навчання, виокремити її категорії та рівні, створити чіткий конкретний мовний апарат для опису цих цілей, що забезпечуватиме об'єктивне оцінювання його результатів.

При цьому формулювання цілей навчання має бути не описовим, абстрактним, а стислим, технологічним, передбачати конкретні процедури діяльності.

Цілі навчання визначають з огляду на освітні, виховні та розвивальні можливості предмета, а також досягнутий рівень знань, умінь, якостей особистості. Вони формулюються діагностично й операційно та уналежнюють: 1) перелік знань, якими учні мають опанувати; 2) перелік умінь (інтелектуальних, практичних), якими вони мають оволодіти; 3) перелік якостей, які проявлятимуться в учнів; 4) шляхи досягнення цілей (перелік форм, методів і прийомів роботи, рефлексивної діяльності учнів); 5) чітко окреслений кінцевий результат діяльності учнів,

Учитель правознавства має ознайомитись із закладеними в програму «Основи правознавства» вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів; опанувати критерії оцінювання навчальних досягнень учнів; з'ясувати для себе ієрархію цілей навчання, що виражає навчальну мету в термінах змін типів поведінки та розумових навичок учнів.

1.3. Принципи правового виховання старшокласників.

Організація правового виховання учнів, і зокрема старшокласників, вимагає дотримання як загально педагогічних принципів виховання, так і специфічних принципів правового виховання.

Реалізація загально педагогічних принципів у правовому вихованні має свої особливості. Так, принцип зв'язку правового виховання з життям вимагає врахування стану дисципліни й порядку в колективі класу і школи, дотримання правопорядку в мікрорайоні села чи міста у здійсненні правової роботи.

Сама специфіка правового виховання вимагає тісного поєднання його з практичною діяльністю учнів. Адже знання права тісно пов'язані з повсякденною діяльністю і поведінкою учнів. Всюди учні вступають в правові відносини з іншими людьми чи установами. Тому і роз'яснення конкретних законів повинне завжди пов'язуватися саме з життям і інтересами людини, виходячи з їхнього досвіду, брати аргументи з умов, які склалися в даний момент.

Оскільки життя не стоїть на місці, змінюються соціальні відносини, вдосконалюються правова наука, приймаються нові законодавчі акти, про це все потрібно своєчасно інформувати учнів. При цьому треба мати на увазі, що правосвідомість неповнолітніх формується і в процесі стихійного прилучення їх до правових знань завдяки спостереженню і досвіду, в ході якого здобуваються правова інформація про правові явища і формується відповідне ставлення до них. [21, с. 171]

Принцип виховання особистості в колективі вимагає регулювання складної системи моральних і правових взаємин старшокласників, виконання ними своїх прав і обов'язків на основі статуту школи, правил поведінки учнів, усунення причин можливих конфліктів, порушення вимог шкільного режиму.

Принцип на опертя на позитивне в особистості, школяра і його досвіду має свою специфіку в правовому виховання, коли йдеться про учнів, які допускають порушення дисципліни і порядку. Необхідно навіть у порушника дисципліни знаходити позитивні якості і намагатися спиратися на них у виховній роботі.

Правова освіта та правове виховання базуються на тих же загально-педагогічних і дидактичних принципах, що й освіта в цілому. Водночас специфічними для неї є такі:

- зв'язок з практичною діяльністю передбачає пріоритетність для системи правової освіти навчання і виховання умінь і дій, зорієнтованість;

- учнів на навички правової взаємодії, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у право-вому полі;

- зорієнтованість на позитивні соціальні дії — цілеспрямованість право-вої освіти на соціальні очікування учнів, набуття позитивного досвіду правозахисних дій, формування правової культури учнів, виховання потреби спиратись на неї протягом усього життя;

- демократичність — виховання духу соціальної справедливості, основаної на засадах права, вміння конструктивно взаємодіяти з су-спільством та брати участь у прийнятті рішень, виходячи з правових засад;

- плюралізм означає виховання поваги до Закону, уникання проти-правних дій і поведінки у житті шкільного колективу, виховання усвідомлення того, що будь-які протиправні дії є неприйнятними. При реалізації змісту правової освіти і правового виховання необ-хідно дотримуватись;

- особистісно зорієнтованого підходу, за якого в центр навчально-виховного процесу ставляться інтереси особи учня [19, с. 47].

На думку В.Є. Семенова існує два принципи правового виховання: науковості та об'єктивності. Принцип об'єктивності правового виховання, на думку вченого, потребує всебічного та глибокого аналізу реальної дійсності з позицій пізнання об'єктивних законів розвитку суспільства та застосування

цих законів у правовій практиці. Науковість правового виховання ґрунтується на використанні досягнень не лише юридичної науки, але й філософії, педагогіки, психології, соціології, врахування характеру взаємодії всіх засобів на духовний світ молодшої людини [1, с. 36-36].

У педагогіці пропонується більш широкий перелік принципів правового виховання, зокрема: принцип системності соціально-правових знань та системності всього навчального процесу; принцип наступності соціально-правових знань; принцип врахування сприйняття соціально-правових знань; принцип усвідомлення соціального значення та моральної цінності правових норм [2, с. 76].

М.М. Галімов говорить про особливість принципів правового виховання саме молоді та виділяє серед них наступні: орієнтація на більш дрібні контингенти (за віком, родом занять, поведінкою); актуальність проблематики із урахуванням особливостей молоді; взаємопідкріплення та закріплення різних методів виховання; забезпечення оптимального співвідношення різних методів та заходів виховання; координація правовиховної діяльності та управління нею [3, с. 57]. Т.Ю. Смолова, хоча і не використовує поняття «принципи правового виховання», при характеристиці правовиховної діяльності зазначає, що вона «повинна здійснюватися системно, комплексно, з урахуванням досягнень теоретичної науки (як юридичної, так і педагогічної) та накопиченого в попередній період практичного досвіду з формування правової свідомості», «потребує відповідального відношення з боку всього суспільства та держави», «не повинна мати формальний, декларативний характер, навпаки, її форми та методи повинні враховувати інтереси підростаючого покоління, бути для них цікавими та орієнтуватися на широке коло інтересів молоді» [4, с. 152].

На нашу думку, зазначені Т.Ю. Смоловою вимоги до правовиховної діяльності (системність, комплексність, науковість, врахування досвіду, врахування інтересів молоді тощо) можуть розглядатися саме як принципи правового виховання.

Іноді дослідники виділяють не лише принципи правового виховання молоді, а й принципи окремих його форм. Так, З.Н. Каландарішвілі вважає, що «основоположними принципами побудови правової освіти та пропаганди права» повинні бути: індивідуалізація навчання, як урахування соціального досвіду, особистих та життєвих орієнтирів; зв'язок з реальним життям, орієнтир при відборі змісту матеріалу на правові норми, які найчастіше застосовуються, на способи їх реалізації, на найбільш типові конфліктні правові ситуації; практична спрямованість: формування у молоді вміння самостійно використовувати правові знання для усвідомлення реальної дійсності, проектування варіантів правомірної поведінки; зв'язок теоретичних та практично-орієнтованих знань, як умова та значення права, формування позитивних ціннісних орієнтацій; гуманізм, як постійна турбота про підготовку молоді до захисту своїх прав; педагогічний оптимізм – віра педагога в можливість за допомогою правового навчання та правової пропаганди зробити процес соціалізації молоді у суспільстві більш успішним [5, с. 241].

Отже, розглянувши основні існуючі підходи до принципів правового виховання молоді, пропонуємо до найбільш загальних з них віднести такі:

1) законність. А.М. Колодій визначає принцип законності, як такий, що слугує у суспільстві інструментом поєднання порядку й організованості, додержання законів і підзаконних актів [6, с. 106]. Відповідно, принцип законності правового виховання молоді передбачає суворе, повне і неухильне додержання і виконання правових норм та приписів усіма учасниками правовиховного процесу, що є необхідною умовою досягнення належного результату – формування високого рівня правосвідомості молоді;

2) демократизм. У педагогічних науках вважається, що принцип демократизму в процесі виховання виключає авторитарну поведінку вихователя, жорсткість, упередженість і безмірну різкість у критиці недоліків виховання. Цей принцип зобов'язує вихователя створювати такі умови, за яких вихованці розвивали б ініціативу, гласність, суспільну думку, активно

прагнули б до самовиховання [7, с. 188]. Отже, принцип демократизму правового виховання молоді означає співробітництво між вихователем та вихованцем, як між рівноправними суб'єктами правовиховного процесу, а також виключає певні негативні явища – вседозволеність, свавілля, анархію тощо;

3) гуманізм. Для визначення принципу гуманізму у педагогіці зазвичай використовується поняття «педагогічний такт», як міра педагогічно-доцільного впливу вихователя на вихованців, уміння встановлювати продуктивне спілкування. Педагогічний такт – це дозування педагогічного впливу, ненав'язливість, делікатність його реалізації щодо конкретної особистості [8, с. 205]. Тобто, реалізуючи принцип гуманізму в правовому вихованні молоді, треба поєднувати вимогливість і довіру, повагу до людини з нетерпимістю до всіх форм приниження та пригноблення особи, за будь-якої ситуації створювати вимоги для формування у молоді почуття гідності, самоповаги. Класик вітчизняної педагогіки сформулював цей принцип таким чином: «якомога більше вимоги до людини, але разом з тим і якомога більше поваги до неї» [9]. Принцип гуманізму, з одного боку, наголошує на рівності прав кожної молодої людини реалізувати свій життєвий потенціал, а з іншого – звертає увагу вихователя на індивідуальні особливості вихованця, що дозволяє побудувати процес правового виховання молоді таким чином, щоб він став простором гуманного спілкування та співробітництва його учасників;

4) науковість. Принцип науковості правового виховання, на думку С.В. Матвєєва, передбачає аналіз і оцінку реальної дійсності з позиції пізнання об'єктивних законів суспільного розвитку і застосування їх у правовій практиці, пояснення причин явищ, що відбуваються [10, с. 224]. Саме тому в процесі правового виховання молоді необхідно максимально враховувати сучасні досягнення як юридичної, так і інших наук, зокрема філософії, педагогіки, психології, соціології тощо;

5) об'єктивність. Як зазначають автори колективної монографії «Формування правосвідомості юриста», «відхід від гострих питань, замовчування існуючих проблем у сфері законності можуть викликати недовіру у правовиховній роботі, завдати значної шкоди процесові формування правової культури, поваги до права» [11, с. 42]. Отже, принцип об'єктивності (іноді використовується поняття «принцип правдивості») правового виховання молоді полягає в тому, що при об'єктивному висвітленні негативних явищ і факторів необхідн з'ясувати та встановити їх причини, а також вказати на недоліки і відповідно на способи, шляхи щодо їх усунення;

б) системність. Один із засновників вітчизняної наукової педагогіки К.Д. Ушинський стверджував: «Щоб оволодіти наукою і вміти застосовувати її в житті, необхідно її вивчати в системі. Тільки система, безперечно, розумна, що виходить із самої суті предметів, дає нам повну владу над нашими знаннями» [12, с. 355]. Сказане, безумовно, стосується і правових знань, які також повинні вивчатися системно. Крім того, правове виховання молоді передбачає використання у певній системі прогресивних засобів, форм і методів правовиховної роботи;

7) зв'язок з практикою. У науковій літературі зазначається, що правовиховна робота «лише тоді досягає мети, коли переводить загальнотеоретичні ідеї на мову практики, пов'язує проблеми з конкретними завданнями певного правового інституту» [11, с. 43]. Зв'язок правового виховання молоді з практикою полягає не лише у підтвердженні теоретичних положень життєвими фактами, прикладами, а й у необхідності з'ясування та розкриття самої сутності праворозуміння, людського виміру права, причин, що призводять до правопорушень, а також визначення заходів запобігання їм, та на цій основі розробку висновків та рекомендацій щодо найбільш ефективних способів реалізації правових норм;

8) доступність (дохідливість, популярність). Цей принцип вимагає, щоб навіть найскладніші наукові правові питання були викладені у максимально

доступній формі. При цьому, наголошують дослідники правового виховання, популярність обов'язково повинна поєднуватися із науковістю. Дохідливість, доступність нерівнозначні спрощенню, яке завдає процесові правового виховання молоді суттєвої шкоди, робить його поверховим, малоефективним [11, с. 42]. Можна виділити й інші принципи правового виховання молоді, зокрема, послідовності (полягає в тому, що кожному новому заходу правового виховання повинне передувати встановлення певного рівня правосвідомості), доцільності (дає відповідь на питання щодо правильності проведення правового виховання, використання тієї чи іншої методики, ефективності застосування тих чи інших заходів), систематичності (передбачає, що правове виховання молоді повинне відповідати різноманітним планам, програмам та проводитися у встановлені терміни) та інші [13].

Центральною ідеєю правової освіти при цьому є виконання «Декларації прав людини», поняття невідчужуваних прав людини, а зміст її спрямовується на виховання громадянина правового суспільства, що прагне до вільного вибору власного життєвого шляху і способів його реалізації в рамках Закону, будує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно зорієнтований підхід при формуванні змісту правової освіти передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку змісту кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю у взаємозв'язаному контексті всього навчального змісту;

-діяльнісного підходу, який визначає спрямування змісту правової освіти на розвиток уявлень і вмінь, що забезпечують успішність розвитку правової культури особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних ситуацій, в яких апробуються на практиці засвоєні правові відносини. Реалізація цього підходу здійснюється на основі позитивного досвіду участі учнів в окремих правозахисних акціях, проектах тощо;

-конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати навчальний ; зміст правових дисциплін у цілому, як історичну категорію, своєрідну модель

конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності в правовому суспільстві [16, с. 22].

Основним аспектом правовиховної роботи навчального закладу є формування у школярів культури поведінки. Саме її відсутністю характеризуються неповнолітні правопорушники. Адже, як правило, учні, які добре поведуться в школі, так само ведуть себе і за її межами. Хто привчився й звик виконувати правила для учнів, той легко виконуватиме й усі інші правила людського співжиття. Правила поведінки для учнів — це специфічні вимоги суспільства до свого молодого покоління.

Незнання законів — істотний недолік правової культури. Звичайно, одна тільки обізнаність в області чинного законодавства не здатна; як показують практика і спеціальні наукові дослідження, забезпечити високий рівень правосвідомості і відповідної поведінки. Адже незнання закону зовсім не звільнює людини від необхідності нести відповідальність за його порушення. Слід відзначити, що право як таке від правової культури відрізняється тим, що воно діє незалежно від того, знає людина закони або не знає, тоді як правова культура вимагає від людини глибоких і різнобічних правових знань.

В абсолютній більшості люди, що свідомо або навмисне скоювали правопорушення, та злочини, знали про те, що їхні дії або бездіяльність заборонені законом. У житті, разом з тим, ми нерідко стикаємось з такими фактами, коли той, хто вчиняє дії, абсолютно впевнений в їхній законності, а насправді вони суперечать закону. Часто ці дії вчиняються з добрими намірами: відновити справедливість, заради користі діла і т. ін..

Поєднання високої вимогливості з повагою до учнів. Успіх правового виховання залежить від вимогливості всіх працівників школи. Єдність вимог допомагає забезпечити виконання кожним учнем вимог шкільного режиму і встановленого порядку, контролю за їхньою поведінкою.

Вимога єдності і систематичності, послідовність педагогічних впливів у правовому вихованні зумовлена тим, що в її здійсненні беруть участь педагогічний колектив, батьки і самі учні. Всі ці впливи повинні створювати єдину систему, спрямовану на виховання в учнів правової свідомості і правомірної поведінки [25, с.77].

Дотримання цього принципу полягає і у тому, що, розпочинаючи правове виховання нового учня чи класу, вчитель встановлює рівень їхньої правової культури, ступінь сформованості тих чи інших якостей, виявляє, що до нього зроблено іншими педагогами, аби визначити, з чого розпочати, на чому зосередити свої виховні зусилля, що підтримати, продовжити, розвинути.

Успіх правового виховання учнів залежить від урахування їхніх вікових особливостей, життєвого досвіду. Реалізація цього принципу вимагає, щоб зміст правового виховання враховував не тільки вік учня, а й його правовий статус на даному етапі його розвитку. Характер норм права і глибина їх пізнання зумовлюється не тільки віком і розвитком учнів, а й необхідністю дотримання їх у повсякденному житті.

Суть системного підходу стосовно правового виховання учнів полягає в: єдності мети, завдань і змісту правового виховання; узгодженість дії усіх зовнішніх виховних впливів і самовиховання особистості учня; єдності методів, прийомів і форм право виховної роботи; єдність правової свідомості і поведінки учня; урахування вікових та особистісних особливостей учнів; вивчення аналізу рівня вихованості учнів і відповідному корегуванні право виховної роботи; вивчені, узагальнені й поширенні кращого досвіду правового виховання учнів [35, с.21-22].

Необхідно відмітити, що можна виділити й специфічні принципи правової роботи школи. Одним із них є єдність правового і морального виховання. Цей принцип випливає з того, що основу моралі і права становить єдність, яка виражається в спільності їх основних принципів,

у тому, що право і мораль є виразниками передової свідомості й волі народу.

Принципи і норми моралі мають загальний характер, охоплюють усі сторони суспільного життя і регулюють взаємовідносини між людьми, їхнє ставлення до суспільства і до держави. Тільки право і правосвідомість охоплюють вужче коло відносин між людьми і їхніх взаємовідносин зі суспільством і державою, ніж мораль. Це також зумовлює тісний зв'язок між правом і моральним вихованням. Тісний зв'язок морального і правового виховання дає можливість глибше зрозуміти правові норми, внутрішньо сприйняти провідні правові положення, а не просто засвоїти їх. Моральна переконаність у необхідності дотримання правових норм зміцнює повагу до права, сприяє виробленню у шкільної молоді своєрідного кодексу поведінки.

Одним із важливих принципів правового виховання є оперативність. Реалізація цього принципу передбачає своєчасне і вміле пропагування і роз'яснення прийнятих законів чи нормативних актів. Метою її є також організація цілеспрямованої право виховної роботи у зв'язку з виявленням певних випадків порушення правил поведінки чи правопорушення. І нарешті, цей принцип вимагає, щоб педагог, одержавши нові відомості про конкретного учня, корегував виховну роботу з ним залежно від змісту отриманої інформації [23].

У процесі правового виховання учнів дотримуються принципу поєднання переконання з примусом. його суть полягає в тому, що у право виховній роботі, крім засобів переконання, у необхідних випадках застосовують і засоби примусу (покарання учнів адміністрацією школи, засобами служби у справах неповнолітніх, суду).

Використання примусу вимагає від педагога почуття міри, аби не допустити образи людської гідності чи порушення законності. Звідси впливає необхідність дотримання принципу законності у правовому вихованні. Це вимагає передусім, щоб педагоги в своїй діяльності самі

суворо дотримувались норм моралі і прав. Вони мають сумлінно ставитися до праці, дотримуватися вимог дисципліни праці, берегти і примножувати народне добро, чесно ставитися до виконання доручень, поважати правила людського співжиття, тобто являти собою взірць високої правової культури.

Учні мають також свої права і обов'язки. Відносно до них вони повинні сумлінно вчитися, чесно працювати, брати участь у громадському житті, берегти шкільне майно, виконувати розпорядок дня. Саме в цьому виявляється повага їх до норм моралі й права. Учні повинні усвідомлювати, що невиконання ними своїх обов'язків, допущення правил поведінки є також порушення законності, і за такі дії потрібно нести відповідальність. Водночас слід мати на увазі, що надмірна увага до караючої функції закону може звести правове виховання до залякування школярів, що є педагогічно недоцільним. [12, с. 98]

В правовому вихованні важливо дотримуватися принципу єдності прав і обов'язків школярів. Єдність прав і обов'язків громадянина ґрунтується на поєднанні інтересів особи і суспільства. Конституційні права громадян і свободи забезпечуються широкою системою економічних, політичних і юридичних гарантій. Надаючи першочергового значення охороні права і свобод громадян, держава водночас вимагає від кожного громадянина неухильного виконання своїх обов'язків. Оскільки демократія – це не тільки права, а й висока громадська відповідальність. І чим ширшими стають права, тим вища і відповідальність особи перед суспільством і державою. Тільки сумлінне виконання обов'язків громадянина сприяє реалізації ним у всій повноті своїх прав.

Можна зробити короткий висновок, що знання педагогами особливостей загальних принципів виховання і специфічних принципів правового виховання дозволяє добирати оптимальний зміст, ефективні форми і методи роботи з формуванням у учнів правової свідомості, вироблення у них навичок і звичок правомірної поведінки.

1.4. Зміст правового виховання і шляхи вдосконалення курсу «Основи правознавства».

Зміст правового виховання учнів визначаються особливостями права як регулятивного явища, його суспільними функціями і зростаючим значенням в організації і управлінні суспільством.

Юридичне регулювання охоплює господарські цивільні, адміністративні, сімейні, природоохоронні та інші суспільні відносини, які стосуються і неповнолітніх. Проте учням немає потреби знати особливості права, яке виконує регулятивну функцію у всіх сферах суспільних відносин, зокрема в тих, які не істотного значення для їх виховання.

З огляду на це при визначенні змісту правового виховання доцільно керуватися тим, що школярам треба дати знання таких правових положень, які допоможуть їм правильно вибрати лінію поведінки в житті і діяльності, сформувані в них погляди і переконання і необхідності поводитись належним чином. Тому зміст правового виховання повинен передбачати ознайомлення школярів з основними положеннями, що стосуються державного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального, податкового права, природоохоронної роботи.

У законодавстві державне право займає провідне місце. Його норми регулюють найважливіші суспільні відносини, які закріплюють основи організації суспільства і правового становища особи, устрій держави. Ознайомлення учнів з сутністю держави і права допоможе зрозуміти їм роль нашої держави в розвитку суспільства. При цьому важливо розкрити ознаки і загальну характеристику правової держави, діяльність в ній правових інститутів за дотриманістю законності в державі.

Особливим питанням у правовому вихованні та вивченні основних положень конституційного законодавства України. У процесі її вивчення учні мають усвідомити, що в Конституції України виражена воля українського народу, закріплені основи суспільного і державного ладу, основні права, свободи і обов'язки громадян України, матеріальні і юридичні гарантії цих прав, принципи виборчого права, функції законодавчої, виконавчої і судової влади. При цьому важливо опиратися на відповідні закони України «Про громадянство України», «Про освіту», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» та інші. Кінцевим результатом повинно стати формування людини, спроможної у вияві соціальної активності керуватись демократичними принципами, спрямованої на саморозвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Саме від нації залежить, куди її приведе демократія, «до рабства чи свободи, до освіти чи варварства, до процвітання чи злиднів». Наскільки актуальними для сьогодення України є слова, сказані ще в першій половині XIX століття видатним французьким мислителем Алексісом де Токвілем. Варто пам'ятати, що «свобода знаходиться в серцях чоловіків і жінок: коли вона там помирає, ніяка конституція, ніякий закон, ніякий суд не зможе врятувати її». [18, с. 96]

Формування сутності держави і громадянського суспільства варто поєднувати з засвоєнням уроків історичного досвіду людства, щоб уникнути помилок минулого і більше не повернутися до них.

Важливу роль у нашому житті відіграє адміністративне право, яке регулює організацію і діяльність апарату державного управління та норм адміністративного права, до яких належить ряд правил: санітарних, протипожежних, дорожнього руху, користування транспортом, поведінки в громадських місцях, військового обліку та багатьох інших, які стосуються діяльності різних підприємств, установ, їхніх працівників, а також поведінку громадян.

У процесі засвоєння основних положень адміністративного права учні мають знати, що коли людина допустила порушення встановлених загальноприйнятих правил, то на неї накладають адміністративне стягнення. До таких порушень відносяться: порушення правил дорожнього руху, порушення правил охорони природи, дрібне хуліганство, незаконне виготовлення і користування радіо передавальними пристроями. При цьому важливо наголосити, що адміністративна відповідальність настає з 16 років, показати, які права у цьому відношенні мають служби у справах неповнолітніх.

Під час вивчення окремих положень адміністративного законодавства необхідно більше уваги звертати на дотримання учнями правил поведінки у школі, вимог статуту школи, правил поведінки в громадських місцях. Адже вони містять у собі основні вимоги до поведінки учнів у школі і за її межами. Ці вимоги охоплюють такі важливі питання життя і діяльності учнів, як ставлення до навчання, до праці, до шкільного майна, товаришів і старших, дисциплінованість, охайність і багато іншого. Якщо учень за роки навчання в школі навчиться дотримуватися цих елементарних правил, сформує в себе відповідні навички і звички, то це буде запорукою того, що він буде здатний у майбутньому виконувати ті вимоги, які ставитимуться в певних умовах життя і діяльності.

Кожній людині щоденно доводиться виконувати певні життєві дії: оплачувати проїзд в громадському транспорті, купувати продукти харчування, відвідувати кінотеатри, брати в бібліотеці книжку. Цим самим вона вступає у відносини, що регулюються нормами цивільного права. Важливість ознайомлення учнів із нормами цивільного права ще й полягає в тому, що 01.01.2004 р. введено в дію новий Цивільний кодекс України [17].

Норми цивільного права визначаються взаємовідносинами між фізичними особами, між фізичними і юридичними особами, між самими юридичними особами, їхні відносини з державою, іншими суб'єктами

публічного права. Цивільне право накладає певні права й обов'язки на громадян і організації (юридичні особи). При цьому діти, як і дорослі, вважаються правоздатними, тобто здатними цивільними правами й обов'язками. Вони можуть мати майно, яке їм дісталось в спадок, мають право користуватися житловими приміщеннями, можуть бути авторами вірша чи оповідання. При цьому неповнолітні мають знати, що не кожна особа, що має правоздатність, може самостійно здійснювати свої права. Оскільки здатність діяти розумно, правильно розпоряджатися своїм майном, брати на себе певні обов'язки людина набуває в певному віці, закон передбачає поняття цивільної дієздатності, тобто здатність особи своїми діями набувати для себе набувати цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створити для себе цивільні обов'язки самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі невиконання, і встановлює обсяг її (часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років, неповна цивільна дієздатність фізичної особи від 14 до 18 років, повна цивільна дієздатність; обмежена цивільна дієздатність, визнання фізичної особи недієздатною).

[38, с. 8 – 10]

Вивчення цивільного права вимагає розкриття таких його положень: поняття різних видів власності та захист їх, поняття правочинну, умови його дійсності, види цивільних договорів, спадкування за законом і заповітом, зобов'язання і способи його забезпечення.

Добрій освіті притаманні такі головні завдання:

- підготовка учня до його ролі в суспільстві;
- вивчення природи суспільства і держави;
- вивчення різноманітних форм життєдіяльності людей; формування втраченого людиною, на відмінну від інших живих істот, відчуття власної винагороди.

« Простіше кажучи, нам слід навчити учня, здобути засоби для існування, потім – жити серед інших людей, потім отримувати задоволення від власного

життя, і тільки потім - усвідомлювати мету існування людського виду і врешті-решт виправдовувати його » - уточнює відомий англійський автор Джон Фаулх. [19, с. 3 – 4]

Тобто правова освіта має підвести учнів до того, щоб вони не лише розумів життя і насолоджувались ним, але водночас усвідомлювали власну відповідальність перед суспільством.

Виховати громадянина означає клопітку роботу, спрямовану на підготовку підростаючого індивідуума до вирішення тих проблем, що постануть перед ним у процесі дорослого життя: до участі у розв'язанні невідкладних та перспективних завдань держави, до участі в управлінні державними справами, виконання функцій трудівника та господаря, громадського діяча та захисника Батьківщини, і справного платника податків.

У процесі правового виховання важливе місце посідає підготовка учнів до трудової діяльності. Вивчення з цією основних положень трудового права повинне відіграти особливу роль у підвищенні рівня практичної і моральної, психологічної підготовки учнів до самостійного життя, формування в них усвідомленої потреби в праці. Оскільки сьогоднішній учень завтра поповнить ряди працівників підприємств, установ, фірм і зустрінеться з багатьма юридичними проблемами, в яких потрібно буде розбиратися.

Крім морально – психологічної готовності до праці, молода людина повинне буде знати умови прийому на роботу і звільнення з неї, тривалість робочого дня і часу відпочинку, то важливо при цьому всі ці питання розкривати на фоні тих пільг, які їм надає держава.

При вивченні трудового законодавства особливу увагу слід звертати на усвідомлення учнями необхідності для продуктивної праці якостей людини, як економічне мислення, ініціативність, підприємливість відповідальність, творчий підхід до справи, свідомо трудова дисципліна.

У трудовому праві важливе місце посідає питання охорони праці, під якою розуміють систему законодавчих актів, відповідних соціальних, економічних, гігієнічних та організаційних заходів, що забезпечують збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці, зокрема неповнолітніх.

До каталогу конституційних прав і свобод, які викликають особливу зацікавленість у молоді, входить і право займатися підприємництвом, брати участь у ринковій економіці. У пункті 1 ст. 42 Конституції України зазначено, що «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка незаборонена законом».

Проблема підготовка школярів до підприємницької діяльності потребує вирішення ряду питань, оскільки економічна освіта учнівської молоді має свої специфічні особливості, що зумовлені відсутністю навичок, традицій, моральних чинників поведінки в умовах ринку, які негативно впливають на ділову та економічну активність більшості населення. Актуальність цієї проблематики є досить багатогранною, оскільки вона посідає чільне місце не лише в навчально-виховній діяльності, а й у всіх сферах суспільного буття. [23, с. 51- 54]

Отже, врахуючи ці економічно правові процеси, які відбуваються в нашій країні, учні мають засвоїти поняття про підприємницьку діяльність, види організаційно – правових форм підприємств, форми господарських товариств. При цьому необхідно ознайомити учнів із господарським Кодексом України. Законом України « Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців ».

Важливим у правовому вихованні школярів є вивчення ними основних положень кримінального права. Учні повинні чітко уявити, що таке правопорушення і злочин, відповідальність за підготовку до злочину, співучасть у злочині, вік кримінальної відповідальності в Україні. При цьому слід показати особливості кримінальної відповідальності

стосовно неповнолітніх, невідворотності відповідальності за скоєний злочин.

Розкриваючи окремі положення кримінального законодавства, слід звернути особливу увагу на те, що кримінальна відповідальність неповнолітніх настає з 16 років. З точки зору психології це такий вік, коли людина повинна володіти собою, своєю поведінкою і приводити її у відповідність з вимогами життя, тому вона несе повну відповідальність за свої вчинки. За особливо небезпечні злочини неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності з 14 років.

Оскільки значна частина злочинців неповнолітніх спрямована проти життя, здоров'я, свободи і гідності людини, актуальним для правового виховання є формування в школярів поваги до людини, гуманного ставлення до неї.

Під час розкриття поняття групового злочину важливо показати учням суть таких категорій молоді, як товаришування і дружба «Дослідження криміналістів переконують, що значна частина правопорушень скоюється неповнолітніми групами. У загальній масі всіх правопорушень, допущених підлітками вони становлять 72,5%. Близько 80% цих груп є нестабільними, сформувалися в процесі проведення дозвілля, існували короткий час швидко розпалися. В основі цих угруповань неправильне розуміння товаришування і дружби, яке штовхає неповнолітніх на крадіжки чи хуліганство заради дружби, на приховування товаришів, які допустили злочин, на неповідомлення в органи міліції про відомі їм допущені товаришами правопорушення» [36, с. 19 – 20].

Норм права і моралі регулюють сімейні відносини людей. Тому в процесі правового виховання треба ознайомлювати учнів з основними положеннями сімейного законодавства України. До них слід віднести: умови й порядок укладання шлюбу, розірвання шлюбу, шлюбний контракт, та майнові права та обов'язки подружжя, право на обов'язки батьків та дітей, опіка і піклування.

Одним з напрямів виховної роботи в сім'ї є підготовка дітей до сімейного життя. Така підготовка в правовому аспекті має на увазі виховання у них поваги до особи протилежної статті, почуття власної гідності, почуття сорому й совісті, почуття відповідальності за сімейні справи, за виховання дітей, необхідності піклування про батьків.

Важливим змістом правового виховання учнів є природоохоронна робота. Передусім учнів слід ознайомити з основами екологічного законодавства, тобто розкрити зміст законів про охорону надр, водних ресурсів, повітря, лісу, фауни, флори, а також розкрити роль людини, у тому числі й учнів, в охороні природи та в її збагаченні. При цьому слід використовувати матеріали кодексів: про надра, водного, повітряного, лісового законів: « Про охорону навколишнього середовища », « Про природо заповідний фонд », « Про охорону атмосферного повітря» [38].

Але від учнів не слід приховувати, що існує система природоохоронної діяльності в нашій країні поки недостатньо відповідає вимогам діючого законодавства. Однією з причин такого становища є відсутність комплексної, системно організованої перед проектною і перед плановою оцінки можливих змін природного середовища. Як наслідок, пер водно в окремих галузях народного господарства розробляють і реалізують проекти, що завдають суспільству невиправних економічних, соціальних та екологічних втрат.

Таким чином, реалізуючи зміст правового виховання, озброюючи учнів знаннями з різних галузей права, які перетворюються в їхні особисті переконання і на цій основі формуються у них відповідальне ставлення до своєї поведінки, потреба дотримуватись норм моралі і права, активно використовувати надані їм права і свободи, педагогам потрібно вміло дозувати процес озброєння учнів правовими знаннями, набуття ними навичок і звичок правомірної поведінки відповідно до їхніх вікових і індивідуальних особливостей.

Особливе місце у правовому вихованні належить курсу «Основи правознавства». По суті це єдиний предмет, під час вивчення якого проводиться цілісна робота з повідомлення і систематизації правових знань, а також поглиблене уявлення учнів про право, отриманих ними під час вивчення інших предметів і на основі їхнього життєвого досвіду.

Як вже зазначалося вище, програма з правознавства передбачає вивчення основних відомостей про державу, конституційне законодавство України, та окремі галузі законодавства України (трудове, екологічне, цивільне господарське (про підприємницьку діяльність), про органи, які забезпечують законність і правопорядок). таким чином учні одержать (мають одержати) у доступній формі і в певній системі обсяг знань, які в цілому становлять основи юридичних наук.

Викладання курсу «Основи правознавства», крім дотримання загально-дидактичних принципів, вдалого добору форм і методів навчання вимагає врахування специфічних для нього моментів. Передусім дуже важливо вивчити рівень правової культури учнів, особливо важковиховуваних і неповнолітніх правопорушників, ставлення їх до вимог законів, норм моралі і правил співжиття, виконання вимог шкільного режиму, їхню участь у правоохоронній роботі. Це дає можливість учителю вести на уроках конкретну розмову, коригувати правову свідомість і поведінку учнів, спиратися на відомі учням факти, «прив'язувати» до них навчальний матеріал, домагатись «перенесення» учнями цього матеріалу в конкретну життєву ситуацію [20, с.28].

Вивчення курсу «Основи правознавства», як навчальної дисципліни вимагає посилення зв'язку основних правових положень з їх моральною основою, допомагає формувати в учнів уміння давати моральну оцінку явищам і фактам, показати, як утверджуються норми моралі, яка рішуча боротьба має вестися з аморальними проявами окремих людей. Кожен з розділів курсу, який розкриває основні положення змісту певної галузі права,

носить великою кількістю морально-правових проблем. Тому вчителеві слід чітко уявляти собі виховну функцію кожної теми, вміло реалізувати її, не допустити зайвого моралізування.

Викладання курсу «Основи правознавство» пов'язане з вивченням значного фактичного матеріалу. Вчитель має старанно добирати до кожного уроку приклади. Розглядаючи, наприклад, якийсь вчинок неповнолітнього, розкриваючи причини, що призвели до цього вчинку, аналізуючи його наслідки, той негативний вплив, який він має на оточення. При цьому дуже важливо оцінити події з правового та матеріального поглядів, звернути увагу на відповідальність перед законом підлітків та батьків [11].

Важливо мати на увазі, що надто детальна розповідь про способи здійснення злочину чи про методи їх розкриття може викликати нездоровий інтерес до правового матеріалу. В цьому відношенні потрібне відчуття міри.

При вивченні основних положень різних галузей законодавства особлива увага має звертатися на конкретизацію права та обов'язків неповнолітніх. Так, зокрема, під час вивчення питання трудового законодавства необхідно спеціально ознайомити учнів з правами підлітків при прийнятті на роботу, на виробництві, з особливостями його юридичної відповідальності.

Одним із основних шляхів активізації учнів на заняттях правознавства є проблемний виклад навчального матеріалу. Правовий матеріал багатий на можливості створення проблемних ситуацій. Тут використовуються суперечності, які мають місце між науковими і суто життєвими розумінням норм права. Цьому сприяє, наприклад, постановлення вчителем проблемних запитань.

Ефективним засобом активізації учнів є проведення тематичних інформацій на початку уроку з питань права. Чотири – п'ять хвилин триває розмова з теми, так чи інакше пов'язаної з правовим вихованням учнів. Такі

повідомлення, підготовлені учнями під керівництвом учителя, викликають інтерес у школярів до правових знань, фактів подій. Водночас учні привчаються збирати правову інформацію, аналізувати її, робити висновки, передавати її іншим [33, с. 55].

Кращому засвоєнню знань сприяє і такий засіб, як організація зустрічей з працівниками державних органів, керівниками підприємств. Не заняття під час вивчення багатьох тем можна запросити представників міліції, суду, прокуратури, виконкому місцевої Ради. Такі виступи викликають жвавий інтерес в учнів, допомагають їм не тільки краще засвоїти програмний матеріал, а й правильно оцінити різні факти суспільного життя і власного досвіду [12, с. 52].

Одним із шляхів глибокого засвоєння правового матеріалу є використання логічних завдань на уроці. Матеріал для таких завдань може братися з різних джерел: газет, журналів, творів художньої літератури. Використовують їх найчастіше для перевірки міцності засвоєння знань учнями, для закріплення пройденого матеріалу. Інтерес до виконання пізнавальних завдань викликається тим, що в процесі вирішення їх не тільки відбувається поглиблення знань учнів, оволодіння ними раціональними способами розумової діяльності, розвиток інтересу до навчання, а й формується готовність керуватися засвоєними знаннями на практиці. Таку виховну роль може виконати тільки система пізнавальних завдань, що впливає із змісту та логіки навчального процесу, торкається емоційної сфери свідомості учня, спирається на його інтерес.

Розв'язування правових задач передбачає умовне включення учнів у правові ситуації з усією її складністю і суперечністю, що допоможе їм будувати в майбутньому правильну лінію поведінки. Пізнавальні задачі ознайомлюють учнів з правовими фактами, розширюють і конкретизують їхнє уявлення про право.

Оскільки відповідь не завжди можна знайти в готовому вигляді в навчальному посібнику, то учням доводиться звертатися до додаткової

літератури. Це сприяє розвитку самостійного мислення, творчо – науковій діяльності учнів.

Для глибокого засвоєння учнями навчального матеріалу учитель може запропонувати їм перед вивченням теми різноманітні завдання. Так до теми «Сімейне законодавство» можна додати завдання такого характеру:

- а) написати відгук на одну з картин художників (М. Стриженов " Чужі", М Суздальцев "Перша зарплата", В. Ігошев "А мати все чекає сина");
- б) відповісти на запитання анкети (Які хороші традиції є у вашій сім'ї? як ставляться до речей і грошей у вашій сім'ї ? чи ділиться у вашій сім'ї праця на " чоловічу" і " жіночу"?);
- в) дібрати матеріал із газет журналі до теми. Такі завдання викликають інтерес до теми зокрема і до правових знань взагалі, сприяють кращому їх засвоєнню, дають можливість глибше розкрити тему, пов'язати теоретичний матеріал з життям [40, с.67].

Крім того, аналіз учителем анкет при підготовці до заняття дає йому змогу заздалегідь йому передбачити хід обговорення того чи іншого питання на уроці, побачити, на кого можна опертися, кого підтримати, а чиї погляди розкритикувати. Все це вимагає від вчителя великої тактовності, уміння в доброзичливій формі виправити помилки того, хто помиляється, спонукати його до перегляду своїх помилкових уявлень та прийняти пропоновані йому в ненав'язливій формі погляд.

Для аналізу і роздумів у процесі вивчення навчального матеріалу можна запропонувати:

- 1) факти, що містять в собі певну кількість позитивних і негативних явищ, у ході аналізу яких можна було б визнати характер і мотив поведінки особистості, провідні моральні якості;
- 2) тексти, що включають суперечливі відомості про поведінку, вчинки людей у тих чи інших життєвих ситуаціях, а також питання, що передбачають альтернативні розв'язки. З їх допомогою навчають

школярів виділяти провідні прояви особистості, аргументувати й обґрунтовувати поведінку і вчинки людей.

- 3) Обговорення на уроках самостійних робіт учнів, у яких було б виражено їхнє особисте ставлення до явища, що розглядається. Темі робіт треба добирати таким чином, щоб вони були спрямовані на моральний розвиток учнів.

Отже, особлива роль у правовому вихованні молодших школярів, зокрема у формуванні у них навичок і звичок правомірної поведінки, належить втіленню в їх життєдіяльність правил для учнів. Дослідження переконує, що в початкових класах такі правила мають бути деталізовані і повинні регламентувати поведінку дітей на уроці, на перервах, на шкільних урочинах, удома, на вулиці і в інших місцях. Робота над правилами проводиться у двох напрямках: роз'яснення їх змісту і привчання учнів до дотримання цих правил. Систематичне виконання правил поведінки всіма школярами впорядковує ритм життя школи, спрямовує його в необхідному напрямку, привчає учнів до дисципліни, правопорядку.

У правовому вихованні учнів молодшого віку особливе місце належить класоводу. Результативність його правовиховної діяльності на уроках і в позакласній виховній роботі залежить від рівня його правової культури, авторитету серед учнів, знання змісту і специфіки методики правового виховання цієї категорії учнів у школі і в сім'ї.

Ефективне здійснення правового виховання молодших школярів вимагає тісної взаємодії школи та сім'ї. Така взаємодія сприяє подоланню стихійного виховного впливу в сім'ї. Для цього школа має озброїти батьків певною сумою педагогічних, психологічних та правових знань, уміннями застосовувати ці знання у повсякденній виховній роботі з дітьми.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ ПРЕВЕНТИВНОГО ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.

2.1. Виховання рис громадянськості під час проведення Диспутів, « Філософських столів », « Сократівських бесід », Правових рингів, Інтелектуальних правових хокеїв, Правових бліц – турнірів на уроках з «Основ правознавства»

Правове виховання учнівської молоді працює задля подолання негативних уявлень про право та його місце в суспільстві.

Одним із завдань правового виховання є навчити молодь користуватися правом та не суперечити букві закону. Основною ж метою виховання учнівської молоді є попередження виникнення неправомірних вчинків які часто призводять до негативних наслідків для самої людини. Попередження або запобігання неправомірних дій має безліч технологій слідуючи яким можна виховати учнівську молодь.

" Превентивний " - в перекладі з латинської (preaiventivys) означає запобіжний. Система превентивного виховання – це керована діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів превентивного характеру, спрямованих на попередження, подолання відхилень у поведінці школярів і запобігання розвитку різних форм її асоціальної, аморальної поведінки.

В умовах розбудови та становлення правової держави важливим є набуття учнівською молоддю вміння аналізувати сучасні події, процеси державотворення, виробити особисту точку зору та переконання у необхідності побудови правової держави, дотримання принципів верховенства права, аргументовано, логічно, толерантно вести правову дискусію, спираючись на одержані знання в процесі виявлення основ наук та особистий життєвий досвід, стверджуючи людську гідність; виховання в учнівської молоді інтересу, пізнавальної активності до правової громадської діяльності.

Важливим засобом їх успішного вирішення є впровадження в урочні і позакласній роботі ефективних технологій виховання школярів, зокрема технологій превентивного правового виховання.

Виховна технологія – це засіб діяльності, взаємодія суб'єкта з об'єктом, комплекс засобів діяльності вихователя як суб'єкта виховного процесу, що спрямований на досягнення виховної мети та вдосконалення педагогічної діяльності [34, с. 82].

З технологій превентивного виховання учнівської молоді ефективними є диспут, правова бесіда, філософський стіл, сократівська бесіда, правовий брейн - ринг, інтелектуальний хокей, рольові ігри, турнір КВК, дидактичні ігри, бесіда за «круглим столом», прес-конференція, бліц турніри, конкурс правозахисників, аналіз ігрових ситуацій, відкритий марафон, теоретична конференція та ін.

Виховання громадянськості є важливим напрямком у формуванні правової свідомості молоді. Існує багато технологій такого виховання, вони засновані на взаємодії учнів з учителем та між собою. Серед них: диспути, правові бліц – турніри, «сократівські бесіди», правові ринги філософські столи та ін. в процесі їх застосування учні вчаться диспутувати на різні правові туми та набувають вміння обґрунтовувати та захищати свою думку, також вони розглядають думки та переконання інших учасників та учителя на основі цього роблять висновки які можливо вплинуть на корегування їх поведінки.

Диспут – це активна, зацікавлена розмова, суперечка, учасники якої, бажають глибше розібратись у проблемах та питаннях, що обговорюються. На ньому можливі зіткнення різних, почасти протилежних, точок зору. Мета диспуту виявити позиції його учасників, роз'яснення в ході проведення та обговорення ту чи ту проблему, пов'язану з законопослушністю громадян, порушення прав людини, злочинів проти людства, економічних та соціальних прав дитини.

До завдань диспуту належать формування громадянської активності, вироблення законослухняності, переконань що до дотримання принципів верховенства права, виховання правової активності та самостійності, принциповості, вміння логічно формувати та висловлювати свою думку.

Підготовчий період розпочинається з вибору теми диспуту. Адже тема диспуту має відповідати особливостям колективу учнів, звучати проблематично, гостро. Наприклад:

- «Чи залишаться конфлікти та протиріччя ч правовій державі майбутнього?»;
- «Я, час, право»;
- «Що означає бути законопослушним?»;
- «Що означає бути людиною?».

Крім теми слід намітити запитання для обговорення. Вони мають бути цікавими. Їхня мета - змусити школярів задуматися над суттю проблеми, викликати зацікавлену активність, бажання висловитися, допомогти розібратися у складних проблемах правознавчого характеру, зокрема, прав людини. Запитання повинні конкретизувати тему, змушувати школярів замислювати свій власний досвід, але ні в якому разі не підказувати однозначної відповіді.

Слід пам'ятати, що не варто вимагати від учнів згоди з думками інших, навіть якщо вони правильні. Кожен має право на свою точку зору, головне пробудити пізнавальну активність, потребу мислити, вдосконалюватись.

Після формування питань до диспуту необхідно скласти план підготовки диспуту з призначенням відповідальних за ту чи іншу ділянку роботи:

- підготувати плакат - оголошення (він має привертати увагу: незвичне місце розташування, форма, кольорове оформлення);
- розробити запитання до диспуту;
- скласти список рекомендованої літератури;
- підготувати тематичну виставку літератури та її презентація;

- розробити правила диспуту (наприклад, « на диспут всі приходять з гарним настроєм », « нагодиться повторювати чужі думки, ображати товаришів », « поводитись слід коректно і тактовно »).

За умов, що диспут проводиться вперше, та тема, що оговорюється складна – ведучими беруться двоє учнів які добре готуються.

Ведучі роблять короткий вступ, налаштовують присутніх на зацікавлену розмову, намагаються зацікавити поставленою для обговорення темою; чітко та послідовно ставлять запитання, не відходять від теми, забезпечують по черговість виступів, культуру суперечки, доброзичливість та толерантність виступаючих. В кінці диспуту ведучі узагальнюють думки, що прозвучали. Під час обговорення кожного питання не зайве запропонувати аудиторії 2-3 подібні ситуації для роздумів (документ, факт, подія). Закінчити варто диспут тоді, коли зацікавленість ще наспала. Заключне слово має підсумовувати висловлювання учасників обговорення.

Такі теми наштовхують учнів задумуватися над багатьма питаннями, які стосуються не тільки уроків правознавства [29, с. 117].

Філософський стіл. Така форма роботи дозволяє розібратися старшокласникам у складних державних процесах, у багатогранній, суперечливій дійсності, що їх оточує, пізнати проблеми правознавчого характеру допоможе філософський стіл.

Зміст названої технології можуть складати проблеми законослухняності, громадсько – політичних прав та особистих свобод: « Право на довкілля»; «Життєтворчість особистості»; «Моральні та духовні аспекти прав дитини»; «Філософські та духовні потреби, проблеми прав і свобод людини і громадянина»; «Людина і закон» і т. д.

Основне наше завдання «філософського столу» - створити атмосферу вільного, невимушеного спілкування, довіри, відкритості, відвертості. Ця технологія забезпечує виховання у школярів переконань щодо до необхідності дотримання правових обов'язків, сприяє попередженню

правопорушень і злочинності в молодіжному середовищі, шкідливих звичок, соціальної пасивності.

Зовнішня обстановка « філософського столу» повинна бути незвичайною: запалена свічка, портрет видатного філософа, його твори, круглий стіл. Саме така обстановка сприяє роздумам в голос, емоційному та духовному пробудженню. На засідання «філософського столу» запрошуються бажаючі.

Щоб розмова на «філософському столі» було цікавою і невимушена, запропонують його учасникам відмовитися від читання доповіді з аркуша, заздалегідь написаних виступів, але можна принести книгу і зачитати цитату, занотувати афоризми, суперечливі висловлювання великих людей та факти дійсності, особисті роздуми, життєві спостереження. У пригоді стануть також енциклопедії, збірники документів, довідники словники.

Успіх «філософського столу» в значній мірі залежить від ведучого, чим вчителя правознавства.

Напередодні першого засідання слід ознайомити учасників з правилами проведення дискусії, запропонувати учням частіше вживати такі звороти, «як на мене», «вірогідно що». Це допоможе зробити учасників більш поміркованими, терпимішими одне до одного, зламати стереотипи сприйняття.

За «філософським столом» слід уникати категоричних суджень, агресивності у їх висловлюваннях, різкості. Слід пам'ятати, що таку форму роботи не вимагає прорепетирувати. Отже, з чого почати? «Філософський стіл» можна почати з демонстрації кіно-фото-фрагменту, з декламування, з аналізу документів.

Темп його проведення повільний, головне-роздуми, думки учнів, бажання замислитися, розкритися, зуміти висловити свою думку, уважно вислухати товариша, виявити ерудицію, своє бачення людської гідності, вартісності особистості. «Філософський стіл» можна проводити один раз на місяць або

чверть і назвати, приміром «філософська середа», залежить від дня тижня, коли він проводиться. [40, с. 119]

«Сократівська бесіда». Ця форма роботи близька за змістом та організаційною формою проведення до попередніх, де провідним методом виступає дискусія. «Сократівську бесіду» досить провести раз на чверть але до речі, регулярність її формує у школярів звичку до роздумів над життям, оточенням, важливими проблемами прав людини у правовій державі та захистом і збереженням цих прав.

Зміст бесід – колективні роздуми над життєво важливими проблемами. Ведучим завжди виступає вчитель: він ставить запитання, а учасники «сократівської бесіди» обговорюють їх. Важливе значення має початковий етап бесіди. Вчитель може спочатку поставити гумористичне запитання, щоб призвичаїти учнів до самої процедури ставити питання. Наприклад, чи потрібні вчителі? На це запитання не можна дати відповіді, не посилаючись на конкретні умови. Так, можна уточнити: коли, де, для кого, які. Іноді в момент найвищого накалу страстей, вчитель може запропонувати варіант письмового викладу своїх міркувань. А потім, не називаючи прізвищ, зачитати відповіді.

Для сократівської бесіди характерна умова виховної ефективності – ступінь інтелектуального розвитку і підготовки школярів [5, с. 42].

Правовий ринг. Брати в ньому участь можуть учні старших класів. Проводиться «ринг» двічі на рік: у кінці першого півріччя та на передодні закінчення навчального року. Ця технологія вимагає тривалої підготовчої роботи 2-3 тижні.

Є кілька варіантів проведення «рингу», але, не зважаючи на вибір варіанту, створюються ради підготовки або «судейська бригада», яка готує програму і оцінює виступи учасників. Склад її – представники класу (класів) –найкомпетентніші, творчі, розумні. Функції «судейської бригади» - спостереження за дотриманням правил ведення «рингу», за часом, що відводиться на запитання та відповіді, за виконання практичних завдань.

«Ринг» має включати кілька періодів.

I – період - «інтелектуальний штурм» - міні-дискусія на тему призначену правознавчим проблемам. Представник однієї з команд починає із запитання представникові іншої. За правилами вертушки учні включаються в обговорення запитань, виступаючи то як ведучі, то як учасники «рингу». Один виступ, одне речення, не більше 30 сек. головна умова – лаконічність.

II – період - проходить під рубрикою «Хто на що здатен?» і включає кілька простих за методом ігор. Наприклад, на сцені з дитячих кубиків або звичайних камінців треба скласти найпотрібніший або найулюбленіший предмет. Критеріями оцінки є швидкість виконання командами завдання.

III – період – проходить під умовною назвою «Агітатор». Суть його полягає в тому, що за 2-3 хв. Представники команд мають виступити з короткими промовами перед товаришами і переконати їх в тому, що, наприклад, що законодавство України дійсно захищають права дитини.

IV – конкурс носить назву « Аукціон ідей». Представники команд намагаються запропонувати якнайцікавішу ідею стосовно захисту прав дитини в нашій державі або в світі, обґрунтувати її. Ці ідеї схвалюються (або не схвалюються) шляхом голосування всіх учасників «рингу». В кінці гри «судейська бригада» називає переможців. [29, с. 122; додаток 1, 2].

Інтелектуальний правовий хокей. Для його проведення вчитель формує 2 команди складом по 6 чол. в кожній. Серед них: 3 нападаючі, 2 захисники та воротар. Ведучий вчитель правознавства.

Після жеребкування за командою ведучого вкидається шайба – запитання, що стосується, наприклад, проблем міжнародних стандартів та міжнародного співробітництва щодо забезпечення прав людини або ж законодавства України: «Коли і де були створені Ліга націй,

ООН?», «Чим займається Рада Європи та ОБСЄ?», «Як називається орган, покликаний здійснювати правосуддя в Україні?», «Що таке референдум?»).

Першими на всі запитання відповідають нападаючі, а вже потім захисники і останнім, якщо відсутня правильна відповідь, - воротар. Час на відповіді – 10 – 12 секунд, залежно від складності запитання. Іноді командам доцільно розбити на пари, і тоді провести 2 півфінали і фінал. Кількість запитань визначають самі учні, однак їх має бути не більше п'яти. Термін проведення інтелектуального хокею близько 10-15 хвилин. Вчитель ставить за порядком по черговість виступів, часу. Ця технологія характеризується лаконічністю, стислістю, чіткістю, логічністю [10, с. 123].

Правовий бліц - турнір. На відміну від звичайного турніру, де витрачається багато часу на підготовку і проведення, бліц - турнір не потребує тривалої підготовки і проводиться без попередження.

Ведучий пропонує його учасникам дати короткі письмові відповіді на 6-8 запитань:

- Що Вам відомо про Декларацію з прав дитини ?
- Чим відрізняється Декларація прав дитини від Конвенції про права дитини ?
- Коли і де їх було прийнято ?
- Як існуюче законодавство України охороняє та захищає права дитини ?
- Що таке «Пекінські правила» ?
- Що Вам відомо про Декларацію Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні «Про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей» ?

Після сигналу, учні письмово відповідають на кожне запитання на окремому аркуші та віддають їх ведучому. У ролі ведучого виступає учень, що добре володіє даним матеріалом. Якщо учасник відповів раніше (на кожну відповідь відводиться в середньому 1 хв.) і вірно, то такий учасник отримує додаткову кількість балів - так звані бали за швидкість.

Підрахунок балів можуть вести арбітри. Кількість команд (в команду входить 5 учасників) визначає учитель: 1 учасник – 1 відповідь на запитання.

Кожний учасник займає місце для написання відповіді, не чекаючи запрошення; черговість визначає сама команда.

Ведучі та арбітри стежать, щоб не було підказок, порушень дисципліни, щоб учасники і спостерігачі поводитися тактовно.

Такий вид роботи допомагає визначити знання класу в цілому. І те як учні відповідають самостійно на поставлені питання [29, с. 124].

Отже підсумовуючи вищесказане можна з упевненістю сказати, що виховання громадянськості залежить від взаємодії учнівської молоді з суспільством що її оточує за допомогою технологій превентивного виховання можна попередити деякі правові ситуації розглянувши їх та обговоривши.

2.2 Ділові ігри: Прес – конференція, Зустріч на вищому рівні, Моделювання ООН, « Один світ – один народ », КВК, Брейн – ринг, Міжнародний Суд в позакласній роботі з «Основ правознавства».

На сучасному етапі розвитку методики викладання «Основ правознавства» у сучасній школі особливої уваги набувають проблеми удосконалення методів навчання як шляхом поновлення методичних надбань новими методами та прийомами навчання, так і за рахунок модернізації традиційних методів. Завдання вчителя полягає у розвитку творчого потенціалу учнів на кожному уроці. Педагог повинен сприяти пробудженню інтересу до пізнання, розвивати вміння та навички самостійно працювати, творчого виконання завдань. Досить ефективним методом взаємодії вчителя та учнів на уроці є використання навчальних ігор, що відіграють одночасну навчальну, розвиваючу, та виховну функцію, мають велике значення для духовного, емоційного, інтелектуального розвитку підлітка і його фантазії.

Проблема використання ігрових форм роботи на уроках має давню історію. На початку ХХ ст. М. Тічер, С. Русова, та деякі інші науковці-педагоги вказували на можливість застосування елементів ігор у вивченні навчальних курсів: літератури, історії, географії, суспільствознавства.

Основним завданням сучасної школи стає виховання компетентної особистості, яка не тільки володіє знаннями, а й уміє застосовувати їх у житті, адекватно діяти у відповідних ситуаціях, адаптуватися до складних життєвих соціальних умов, долати труднощі. З огляду на це особливого значення набуває правове виховання та навчання в загальноосвітніх школах.

Великий педагог К. Д. Ушинський стверджував, що для дитини гра – це «дійсність, і дійсність значно цікавіша, ніж та, яка її оточує. Цікава вона для дитини тому, що зрозуміла, а зрозуміла тому, що частково є її власним творінням». Рольова гра може бути як формою уроку, так і його елементом [7, с. 12].

На уроках використовують різні види гри. В початковій школі – короткі інсценізації, функціональні ігри; у старших класах – історичний театр, громадська трибуна, літературна вітальня. Важливо враховувати принципи організації драматизації: колективний характер гри, актуальність і значущість її для всіх, педагогічний підхід до розподілу ролей і педагогічне керівництво драматизацією [2, с. 10].

Здебільшого на уроках використовуються лише певні елементи імітаційного характеру, зокрема на уроках з трудового, цивільного права тощо. Імітаційні ігри вимагають менше навчального часу (деякі з них можна провести за 10–15 хвилин), дозволяють проводити їх без попередньої позаурочної підготовки учнів і тому можуть бути використані на різних етапах навчального процесу – в окремих випадках навіть у процесі вивчення нового матеріалу.

Проведення рольових ігор вимагає більш ретельної підготовки. Тему гри слід визначити не пізніше як за 1–2 тижні, а для більш складних – навіть за 3–4 тижні до її проведення. У найпростіших іграх (більшість ігор з трудового законодавства, деякі ділові ігри з кримінально-процесуального права) розподіл ролей доцільніше проводити безпосередньо перед початком гри (це сприятиме тому, щоб всі учні готувалися до виконання кожної з ролей). В інших, більш складних іграх, ролі слід розподілити заздалегідь, підготувати пам'ятки для учасників гри, щоб учасники встигли не лише ретельно вивчити свої «службові обов'язки» у грі, а й підготувати необхідні документи, матеріали, а іноді й обладнати приміщення. Однак в усіх випадках бажано використовувати жеребкування для розподілу ролей, враховуючи їх складність та можливості окремих учнів [4, с. 104].

Перед початком гри доцільно нагадати учням основні правові норми, що стосуються теми. Це бажано зробити шляхом опитування учнів (як правило тих, хто не отримав активних ролей у грі). Також необхідно визначити цілі гри. Для активізації роботи кожного учня на уроці, їх залучення до участі у грі доцільно поставити завдання перед учнями – спостерігати за діями

кожного з учасників із метою подальшого аналізу дій, визначення допущених помилок.

Обов'язковою складовою кожної рольової гри має бути підсумковий аналіз. Для цього можна запропонувати учням оцінити дії кожного з учасників гри, визначити допущені ними помилки, а також продемонструвати, як слід було діяти правомірно. Доцільно також запропонувати самим учасникам зробити самоаналіз своїх дій, запитати, з якими зауваженнями вони згодні, а які вважають помилковими.

Після такого багатостороннього аналізу вчитель має підвести підсумки гри, акцентувати увагу учнів на найважливіших та найактуальніших для них нормах, що вивчались у процесі гри.

Для активізації учнів можна застосувати ще один прийом: під час розподілу ролей слід доручити кожному учаснику підібрати одну свідомо допущену помилку та заздалегідь повідомити про неї вчителю. Бажано, щоб ця помилка не була очевидною, а вимагала виявлення глибоких знань та уваги під час гри [1, с. 133–134].

Рольова гра є найбільш ефективним засобом організації проблемного навчання. Проблемні ситуації виникають природно при обговоренні того чи іншого питання [7, с. 12]. Розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями допомагає учням виробити власне ставлення до неї, досвід шляхом гри, сприяє розвитку уяви та навичок критичного мислення, виховання здатності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим [3, с. 15–16].

При вивченні різних розділів права можна використовувати різноманітні ігри так наприклад, під час вивчення трудового законодавства можливе проведення ігор, що імітують прийняття на роботу, накладення дисциплінарних стягнень, звільнення. При вивченні кримінального-процесуальних норм – у комплексі ігор «Слідчі дії» можна запропонувати учням розіграти ситуації допиту обвинувачуваного, свідка, впізнання предмета чи особи, очної ставки тощо. Для виконання ролей призначаються

лише основні учасники: слідчий, підозрюваний, свідок, адвокат. Якщо процесуальні норми вимагають участі інших осіб (учасників впізнання особи, понятих, представників неповнолітнього, педагога тощо), то учасники гри повинні заявити про це для їх додаткового призначення або самостійно запросити додаткових учасників із числа присутніх учнів. Для спрощення гри та економії часу слід завчасно запланувати проведення всіх цих дій без реального складання протоколу, лише із зазначенням його введення.

Після «закінчення слідства» можна перейти до найскладнішої гри в цьому комплексі – «Судовий процес». Для цього призначаються судді, секретар судового засідання, підсудний, адвокат, прокурор (державний обвинувачувач), свідки, експерт тощо. Склад учасників залежить від фабули та обставин справи, що пропонується для розгляду. У процесі проведення цієї гри не обійтися без спрощень, але основні стадії процесу (підготовча частина, судове слідство, судові дебати, останнє слово підсудного, винесення вироку) є обов'язковими. Крім того, повинні бути збережені основні процесуальні моменти (порядок допиту свідків, забезпечення права на захист тощо). З метою активізації учнів, підвищення їх зацікавленості для цієї гри необхідно створити обстановку, наближену до інтер'єру зали судових засідань (розташування меблів, наявність місця для «видалення» свідків тощо).

До виховних технологій також належать ділові ігри такі як: КВК, прес – конференції, брейн – ринги та інші. Такі виховні прийоми підштовхують учнів до вивчення курсу « Основи правознавства ». В формі гри вони набувають навичок правової свідомості та правової культури, розглянемо деякі з них.

Прес – конференція. Таку рольову гру можна проводити з учнями старших класів з різних питань. Проводиться вона як у межах одного класу, так і спільно з двома чи трьома класами.

Учителю разом з учнями належить визначити коло питань, які обговорюватимуться на « прес – конференції ». Далі розподіляють ролі

учасників конференції, визначається термін підготовки (1-2 тижні). Кількість учасників ділової гри визначає учитель. Важливу роль у грі відіграє атрибутика (плакати, мікрофони, фотоапарати). Спеціальна група учнів готує цю атрибутику.

Учні – гравці добирають матеріали з газет, журналів, телебачення, радіо, потім обговорюють з учителем аспекти своєї ролі, питання, що будуть предметом гри. Важливо щоб був присутній елемент імпровізації, яка би базувалася на фактичних матеріалах і знаннях учнів. Це у великій мірі залежить від учителя та попередньої підготовчої роботи.

У період підготовки учитель пропонує кожному учневі роль, матеріали, документи з обговорених питань, проводить індивідуальні та групові консультації. Заздалегідь подається інформація про час та місце проведення прес – конференції.

Захід відбувається у залі, де « представники преси » розташовуються на стільцях у партері, а « представники » обговорюваного питання – за великим столом, на якому встановлено мікрофони, розкладено матеріали. Вступне слово надається учителеві, як незалежному експерту, який змальовує ситуацію, що обговорюватиметься сьогодні. Далі « кореспонденти » розпитують учасників прес – конференції.

За підсумками гри учні можуть написати інформації, статті, які можуть подати до шкільної газети [29,с . 125].

Зустріч на вищому рівні. Завданням гри є – навчити учнів використовувати знання набуті з курсу « Основи правознавства ».

Ділову гру « Зустріч на вищому рівні » доцільно проводити з різних питань, що стосується взаємовідносин двох чи більше країн. Доцільно проводити серед учнів 9 класу.

Наприклад, зустріч, яка має на меті обговорення заборони ядерної зброї. Проходить вона за таким планом. Учитель та учні визначають тему обговорення, її аспекти, пов'язані із проблемами прав людини,

визначають країни, що будуть представлені у грі, розробляють порядок денний засідання чи засідань. Зучитель ділить клас на групи, які представлятимуть делегації певних країн. У кожній групі « обирають » Президента, помічника президента, з обговорювальних питань, експертів. Можливі представники міжнародних організацій. Такий розподіл відбувається за бажанням учнів або за допомогою учителя на базі міні – текстів.

Певний час учні готуються до гри: збирають матеріал стосовно позицій « їхніх » країн з обговорюваного питання. Експерти готують до зустрічі матеріали, резолюції, постанови, прийняті міжнародною співдружністю [40, с. 124].

Час на підготовку 5 – 8 днів. Кожен учень ретельно готує свою роль. Щоб від зустрічі залишилося гарне враження, слід подбати про деталі оформлення: прапорці країн – учасниць, представницькі картки, набір документів стосовно обговорювального питання, фотографії тощо. Для ділової гри « Зустріч на вищому рівні » годяться будь – які запитання, що стосуються взаємовідносин двох або більше країн.

Важливо дотримуватися дипломатичного етикету у процесі гри. Розпочати гру вступним словом годиться вчителю, він, так би мовити, анонсує проблему, дає історичну довідку. Далі представники країн переходять до обговорення питань згідно порядку денного.

Заключний етап гри полягає у виробленні спільного документа та його підписанні. По закінченні зустрічі учитель підбиває підсумки, звертаючи увагу учнів на важливість тих питань, що вони обговорювали, а також на значення мирного вирішення гострих проблем та те, що стрижнем усіх проблем є людина та її права.

Моделювання ООН. Посередництвом ділової гри « Моделювання ООН » можна вивчати різні аспекти життя міжнародного суспільства та здійснення

на практиці основних прав людини. За програмою « Модель ООН » працюють учителі Канади, Мексики, Нідерландів, Великобританії, Ірландії, Швеції, Швейцарії, Німеччини, Австрії, Індонезії, Японії, Індії, Єгипту, Кенії, Польщі, Росії, Венесуели, України.

Змодельовавши роботу Головних та Спеціальних органів ООН, можна обговорювати з учнями поточні міжнародні проблеми, включаючи охорону навколишнього середовища, економічного розвитку, врегулювання конфліктів, права людини. Діючи у рамках дипломатичних переговорів та парламентських правил, учні одержують можливість навчитися важливих етапів демократії.

Програма складається з двох етапів. Спочатку учні проходять інтенсивну підготовку, протягом якої вони вивчають країни, які представлятимуть, збирають матеріали на задану тему, готують політичні документи, резолюції, практикують щодо процедурних правил та ораторської майстерності. Це можна робити як у процесі уроків, так і в позаурочний час протягом однієї чверті.

Далі вони імітують роботу ООН, беруть участь у офіційних дебатах та переговорах.

Програма « Модель ООН » може набирати різних форм. Найпростіша являє собою заняття в класах для груп від 10 до 30 чоловік. Такі групи імітують діяльність окремих структур ООН як, наприклад, Рада Безпеки ООН. Іншою формою « Моделі ООН » може бути ділова гра, в якій беруть участь всі учні школи. На такий випадок імітується Генеральна Асамблея ООН чи кілька структур ООН одночасно.

Крім названих форм « Моделі ООН » існує ще міжнародна « Модель ООН » , яка поводитьсь один – два рази на рік у різних країнах світу, що працюють за цією програмою. Правила гри дуже серйозні, обговорювані питання також, документи, які приймаються на цих конференціях посередництвом установи сприяння діяльності ООН, передаються у відповідні органи ООН.

Наведена структура Організації Об'єднаних націй дасть можливість учителю визначити, який орган ООН, комітет або комісію доцільно моделювати з обраної для обговорення теми. [29, с. 133].

« **Один світ – один народ** ». Гра може бути самостійною формою роботи, складовою уроку або уроком.

Запропоновується учням зібрати Всесвітню Народну Асамблею. З приводу розробки проекту Всесвітньої Конституції.

Метою гри є – оволодіння вмінням та навичками колективної творчої праці, виховати повагу до людської гідності, до людини.

Потрібно зауважити, що кожен з учасників – це людина, незалежно від кольору шкіри, релігії, місця проживання, віку, статі. Через цю гру учні дають визначення термінам « людина », « людство », « людяність ». Відтак, вони намагаються скласти основний закон існування людства, який був би природним для кожного і загалом для всіх.

Учитель ділить клас на групи (це можна зробити за допомогою різнокольорових паперових яблук, кружалець, що імітують Землю тощо). Кожна група – представник різних континентів Землі. Це робочі групи, які працюють над проектом Конституції у підготовчий період. Учитель консультує учнів – гравців щодо вимог до статей Конституції та їх форми.

На засіданні Всесвітньої Народної Асамблеї кожна робоча група доповідає свій проект, який у подальшому обговорюється, і з кожного проекту відбираються ті положення, які задовольняють більшість. Таким чином, витворюється загальна конституція, яка затверджується голосуванням і набуває статусу всесвітньої.

Запропоновуємо учням спів ставити утворену ними конституцію із Загальною декларацією прав людини, з іншими міжнародними документами, що регламентують здійснення прав людини.

КВК. КВК на правову тематику дозволяє учням у нетрадиційній формі продемонструвати знання матеріалу, виявляючи при цьому максимум ініціативи, що є надзвичайно цінним фактором у навчальному процесі.

Традиційно КВК складається з кількох етапів:

1. підготовка,
2. проведення;
3. підбиття підсумків.

КВК лише тоді стане святковим дійством високого рівня, коли його підготовці приділено багато уваги, адже КВК – це – змагання двох чи більше команд, де кожен виступ має на меті швидко, правильно, винахідливо висвітлити питання, які відповідають темі даного КВК.

Організаційні питання:

1. обирається арбітр та журі, які складаються з десяти чоловік;
2. кожен конкурс оцінюється окремо;
3. місце проведення КВК має відповідати певним вимогам: наявність сцени, музичного супроводу, якомога яскравіше оформлення залу;
4. детально продумати момент нагородження команд за результатами гри.

1) Вихід команд.

Насамперед команда зможе з самого початку належно заявити про себе, якщо матиме спільні риси, притаманні невеличкому колективові, що відповідають назві команди: костюми, емблеми, плакати тощо. Кожна з команд співають вітальні пісні які можуть стосуватися назви команди або ж теми зустрічі. Останніми вітаються журі з командами та усіма присутніми.

2) Розминка команд.

Завдання « Правовий меридіан ». командам пропонується карта правових термінів на відповідну тему, карту поділено на 12 секторів. Команди по черзі кидають кубики і пояснюють терміни сектору, що випав.

Якщо команда попустилася помилки – право ходу переходить до суперників. Конкурс триває доти, доки визначаються усі терміни.

Кожний відкритий сектор дає команді 4 бали. Переможе та команда, яка набере більше балів (тобто відкриє більше секторів).

3) Виїзний конкурс.

З кожної команди виділяється по тири особи для подорожі в юридичну бібліотеку, де вони повинні виконати певні завдання стосовно теми проведення КВК. Для вирішення цього завдання журі дає півгодини.

(Цей конкурс оцінюється за семибальною шкалою).

4) Конкурс капітанів.

Завдання. Кожному з капітанів належить провести прес – конференцію, тобто відповісти на запитання журналістів по темі зустрічі, роль яких гратиме команда суперників. Успіх залежить від дотепності капітана та його команди.

(Максимальна оцінка десять балів).

5) Домашнє завдання.

Команди по черзі виходять на сцену та співають пісні або ж розказують гуморески які стосуються теми КВК.

(Конкурс оцінюється за десятибальною шкалою).

6) Підсумкова комісія визначає кінцевий результат КВК, всі учасники отримують призи в залежності від активності. Чудовим подарунком можуть стати підручники з правознавства [29, ст. 143].

Брейн – ринг. Брейн – ринг – відома телевізійна гра, в основі якої лежать змагання, де стартом є складне цікаве запитання, а фінішем – правильна відповідь. Брейн – ринг можна проводити з будь – якої теми дисципліни «Правознавство ». Необхідно зуміти швидко зреагувати, адже час прийняття рішення обмежений.

Організаційні питання:

1. Наявність спеціально обладнаного приміщення (класу), кількість ігрових столів відповідає кількості команд.

2. На кожному столі сигнальний пристрій або дзвінок, що ставить до відома ведучого про готовність команди відповісти.
3. Згідно з умовами гри потрібний один ведучий, який одночасно є організатором і арбітром гри.
4. У I – му турі брейн – рингу команда повинна дати правильну відповідь на три запитання, тоді вона зможе зайняти стіл лідера.
5. Команда, найдовше утрималася за столом лідера, вважається переможцем гри.

Аналіз результатів:

За результатами гри можна зробити висновок стосовно рівня правової підготовки учнів класу з даної теми, їх уміння логічно мислити, швидко приймати рішення.

Міжнародний Суд. Гра може бути складовою уроку чи проводитися в позаурочний час.

Ігровий Міжнародний Суд можна змодельювати з Міжнародного Суду Справедливості Організації Об'єднаних Націй або утворити свій Світовий Народний Суд, який би складався з представників усіх континентів планети.

Термін підготовки до гри два – три тижні. Тривалість гри приблизно 45 хвилин.

Дійові особи:

Суд, який складається з представників усіх континентів планети (по три від кожного континенту).

Обвинувачі (троє).

Захисники (троє).

Незалежні експерти (п'ятеро).

Секретаріат (двоє).

Кількість учасників гри регламентує учитель залежно від того, у якій аудиторії проходить гра – клас, кілька класів, школа чи позашкільна група гуртків.

Учитель розподіляє ролі (враховуючи бажання учнів). Якийсь час учасники ділової гри збирають матеріали стосовно теми зібрання Міжнародного Суду, готуються до своєї ролі, вивчають документи, пишуть виступи. Учитель надає допомогу на всіх етапах підготовки, консультує, знайомить учнів - гравців з правилами процедури.

Гра розпочинається із історичної довідки, яку дає вчитель або учень (за дорученням учителя), котрий грає роль незалежного експерта. Далі, згідно порядку денного, доповідають обвинувачі, наводять фактичні матеріали (як історичні, так і сучасні). Виступають захисники, свідки тощо.

Така гра, як і решта ділових ігор, великою мірою – суть імпровізація, і тим – то учитель має уважно стежити за її перебігом. Він має брати активну участь у грі, приставши на одну з ролей. Успіх гарантований за поєднання плідної підготовки роботи та творчості учасників [5, с. 47].

Вести засідання має Суддя, якого обирають члени Міжнародного Суду Справедливості. Секретарі фіксують виступи, пропозиції що до вирішення питань. У заключній частині гри обговорюється проект судового рішення. Судді ухвалюють рішення голосуванням, зачитують його аудиторії та передають до міжнародної організації, яка його розповсюджує.

Однією з форм закріплення знань може бути робота з картками. Учитель роздає групі учнів картки, в яких треба: а) розшифрувати аббревіатури; б) написати назву країни, столиця якої вказана (чи навпаки); можна також пов'язати назву столиці (чи країни) місцем знаходження відповідної міжнародної організації тощо; в) визначити термін.

Можна зробити короткий висновок, що за допомогою ділових ігор ефективно формувати правову культуру учнівської молоді, у них за

допомогою таких прийомів виробляються навички і звички правомірної поведінки.

Для розгляду в іграх доцільно пропонувати учням реальні або близькі до реальних ситуації. Це розвиває фантазію учнів, дає змогу їм активніше долучитися до «розслідування» обставин справи. Такими ситуаціями можуть бути крадіжка, розбійний напад, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень тощо [1, с. 139].

Отже, цінність драматизації як методу навчання в тому, що учні безпосередньо включатимуться в практичну діяльність, у процесі якої в них формується вміння і навички; активізується пізнавальна діяльність школярів; діти відчують себе активними учасниками навчального процесу. Вона несе в собі високий виховний потенціал – як в самому змісті, так і в процесі роботи, коли діти залучаються до спільної творчості. При цьому між ними виникають нові відносини, вони по-новому дивляться один на одного і вчителя, змінюється їх відношення до предмету в цілому. Хтось відкриває в собі новий талант, хтось знаходить нових друзів, комусь виступи допомагають побороти сором'язливість. Л. Г. Плотнікова вважає, що учбовий процес буде набагато ефективнішим за умови перевтілення учня з пасивного спостерігача, в активного і творчого учасника дій [6, с. 21].

Гра і драматизація як виховна технологія, на думку Н.Н. Філімонової, розвиває лідерські якості учнів, дозволяє подолати страхи, освоєння соціальних ролей. Головним результатом використання ігрових елементів є збільшення віри у власні сили. Провідна роль драматизації належить заключному ретроспективному обговоренню, в якому учні спільно аналізують її хід; результати, виконують дії з пошуку співвідношення ігрової моделі та реальності. Оцінюють хід навчально-ігрової взаємодії, прогнозують майбутні події тощо [5, с. 63].

Отже, гра – засіб для з'ясування тих об'єктивних стосунків, у яких реально живе підліток. Під час гри він вступає в реальні стосунки з іншими гравцями, своїми партнерами, виявляє притаманні йому якості. Під час гри,

учню легше сприйняти і запам'ятати матеріал, який йому може згодитись у житті. Але, варто зазначити, що за всієї привабливості ідеї використання ігрової діяльності у навчальному процесі, ігри доречні й ефективні не на всіх уроках. Не природною буде, приміром, ігрова контрольна робота чи гра під час вивчення зовсім нового матеріалу. Також у курсі вивчення права існують такі теми при розгляді яких не доречно використовувати ігри.

ВИСНОВКИ

Розглядаючи широкий спектр проблем, пов'язаних із духовним і фізичним розвитком молоді, вихованням у неї почуття громадської свідомості та патріотизму, особливу увагу привертає проблема правового і громадського виховання учнівської молоді в умовах декларування Українською незалежністю, спрямування курсу на створення правової демократичної держави з належним рівнем життя, яке, у свою чергу, повинне забезпечити формування основних компонентів духовного світу особистості, національної психології, національного мислення, народної моралі й етики та правосвідомості.

Розкриваючи зміст правового виховання в загальній системі шкільної освіти можна з упевненістю сказати що виховання молоді залежить не лише від сім'ї та взаємодії з суспільством, а й від того як вона моделює свою поведінку згідно норм закону.

Формування сутності держави і громадського суспільства варто поєднувати із засвоєнням уроків історичного досвіду людства, щоб уникнути помилок минулого і більше не повернутися до них.

Зрозуміло, що ефективність правового і громадського виховання залежить від форм і методів його організації. Якщо подивитися на піраміду зростання знань учнів то можна побачити, що: - лекція – 5% засвоєння; - читання – 10% засвоєння; - аудіовізуальний метод – 20% засвоєння; - групові дискусії – 50% засвоєння; - активне навчання (рольові ігри, розігрування ситуацій) – 70%; - навчання інших, негайне застосування засвоєного – 90% засвоєння. Висновок про те, що саме різноманітність методики робить процес навчання дійсно творчим, збуджує зацікавленість в учнів, поліпшує розуміння і засвоєння матеріалу, напрошується сам собою.

Досліджуючи зміст правового виховання і шляхи вдосконалення викладання правознавства можна зробити підсумок керуючись тим, що школярам треба дати знання таких правових положень, які допоможуть їм

правильно вибрати модель правової поведінки в житті та діяльності. Вдосконалення викладання даного предмету забезпечує зацікавлення учнівської молоді правом та його аспектами та змушує їх розвивати логічне мислення та висловлювати свою думку чітко, лаконічно та на правовій основі.

Отже, найбільш ефективними є підходи, спрямовані на залучення учнів в активне, спільне і побудоване на критичному аналізі навчання. Цьому сприятимуть: моделювання, дебати, різноманітні рольові ігри, диспути, індивідуальні і групові проекти, зустрічі із спеціальними доповідачами, державними посадовими особами, представниками засобів масової інформації, робота в групах з метою реалізації проектів чи вирішення проблем, інші новаторські підходи з виконанням усних чи письмових завдань. Ці методи викладання не лише підвищують цікавість учнів до вивчення предмета, але й забезпечують більш глибоке засвоєння його змісту.

Постійно змінюючи ролі, які виконують учні, вчитель сприятиме набуттю дітьми навичок лідерства і формуватиме в них думку про те, що всі члени демократичного суспільства мають право брати участь у його житті і право бути вислуханим.

Методики навчання мають бути максимально наближеними до практики, до постійної співпраці учасників навчання. Не завжди ефективною формою роботи буде лекція, хоча вона є одним із методів повідомлення інформації.

Потрібно учнів залучати до читання підручників, монографій, біографій, автобіографій, героїчних історій, поетичних творів, документів та іншої літератури, в якій обговорюються і пояснюються аспекти демократії. Звичним для учнів повинно стати читання періодичної преси та перегляд телепередач з обговоренням подій, що відбуваються.

Спільно з учнями можна ставити спектаклі, п'єси чи їх фрагменти, розігрувати пародії, проводити змагання, грати в навчальні ігри та відгадувати загадки, кросворди, які стосуються питань демократії і права.

Використання широкого спектру інформаційних матеріалів не лише підвищать зацікавленість учнів до навчання, але й дадуть їм урок демократії: щоб бути добре інформованими учасниками державного управління і громадського суспільства, в пошуках інформації громадяни повинні користуватися найрізноманітнішими засобами інформації.

Домогтися біль демократичної атмосфери в класі допоможуть диспути. Варто спонукати учнів до участі в них, заохочувати, задавати питання. Вчителю не варто впродовж уроку працювати самому, доречно організувати постійну роботу учнів, організовуючи і скеровуючи їхню діяльність в потрібне русло. Варто підтримати несміливих учнів, допомогти їм самоствердитися у вираженні думок, залучити до диспуту. Чим активнішими будуть учні в процесі навчальної діяльності, тим аргументованішими будуть їхні виступи, тим сформованішим буде в них почуття господарів та цілеспрямованість в подальшому житті, тим глибшою буде їхня прихильність не лише до навчених, але й демократичних процесів.

Саме диспут дозволить учням розвинути навички публічних виступів, здатність слухати інших і брати участь в конструктивному діалозі.

Працюючи за інтерактивними методиками, технологіями, учні можуть відчути себе пошукачами, дослідниками, навчитися працювати в групі, критично мислити, аргументовано висловлювати власну думку, приймати рішення, розв'язувати конфліктні ситуації, здобудуть елементарні навички участі у громадському житті. Такі форми роботи сприяють не лише належному рівню їх знань, але й вихованню поваги до закону, віри в закон, формуванню активної громадянської позиції дії лише в межах правового поля, толерантності, відчуття справедливості.

Саме вищенаведені форми і методи роботи при досягненні азів правової і громадянської освіти дозволяють сформувати в учнів відповідні нормативні і

поведінкові норми, сприятимуть формуванню нової людини, яка стане будівником нового демократичного суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева О. В. Формування громадянської позиції сучасної молоді. Педагогіка і психологія. 2006. № 2. С. 31–35.
2. Андрущенко В. П. Соціологія: наука об обществе. Х., 1997. 686 с.
3. Бех І. Д. Законопростір сучасного виховного процесу. Вища освіта України. 2004. № 1. С. 10-13.
4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. посіб. К. : Наш час, 2005. 176 с.
5. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 24–26.
6. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : підручник. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
7. Войтовська. А. І. Правове виховання студентства: гендерний аспект. К, 2017. С. 104-107.

8. Висоцька Л.В. Формування змісту правової освіти учнівської молоді в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2017. 20 с.
9. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии. Ленинград : ЛГУ, 1989. 144 с.
10. Дарманська І. Особливості формування змісту правової підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої освіти. Педагогіка і психологія професійної освіти. Львів, 2003. № 5. С. 138–150.
11. Держава і влада в ісламських філософсько-теологічних та правових концептах : монографія / М. В. Лубська та ін. К. : ЦУЛ, 2022. 706 с.
12. Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 584 с
13. Запорожан І.Г. Педагогічні основи правовиховної роботи з молодшим школярами. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2002. 19 с.
14. Кіліченко О.І. Підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1997. 222 с.
15. Ковальська О.П. Управління правовою освітою учнів у загальноосвітньому навчальному закладі. Дис. ...канд.. пед .наук: 13.00.06, Нац. акад. пед. наук України, Держ. вищ.навч. закл. «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2012. 200 с.
16. Козловський Ю.М. Інтеграційні процеси в професійній освіті: методологія, теорія, методики : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 420 с.

17. Колосова О.В. Формування у молодших школярів основ правової культури в процесі позаурочної діяльності. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. 20 с.
18. Логінова Н. М. Поняття правового виховання майбутніх магістрів з правознавства при підготовці до викладацької діяльності. Право і суспільство. 2012. №4. С.199-201.
19. Мацук Л.О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до правового виховання молодших школярів. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2002. 191 с.
20. Національна програма правової освіти населення / Режим доступу: http://justice.km.ua/?dep=page&dep_up=174&dep_cur=177
21. Неліп Г. Роль школи і сім'ї у правовому вихованні учнів / Г. Неліп // Право України. 1993. № 3. С. 31 – 33.
22. Нікітчина С. О. Морально-правове виховання учнівської молоді / С. О. Нікітчина. Луцьк : Вежа, 1997. 160 с.
23. Опришко В. Ф. Правове навчання: проблеми та їх розв'язання / В. Ф. Опришко // Радянська школа. 1991. № 6. С. 70 – 74.
24. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / Курлянд З. Н., Хмельок Р. І., Семенова А. В. та ін. : за ред З. Н. Курлянд. К. : 2007. 497 с.
25. Подберезський М. К. Про постановку проблеми правової освіти (загально-педагогічний аспект) // Актуальні проблеми дидактики середньої та вищої школи / за ред. В. І. Лозової, М. К. Подберезського. Х. : ХДПУ. 1996. С. 52 – 57.
26. Поняття правового виховання. Форми, засоби та методи його здійснення. URL: https://pidru4niki.com/2015073165776/pravo/ponyattya_pravovogo_vihovannya_formi_zasobi_metodi_yogo_zdiysnennya (дата звернення 31.03.2023).
27. Поняття, ознаки і функції правового виховання. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1743.html> (дата звернення 30.03.2023).

28. Поняття, структура та види правосвідомості. URL: <https://studfile.net/preview/5025300/page:40/> (дата звернення 20.02.2023).
29. Пометун О. Курс “Практичне право” – новий підхід до правової освіти підлітків / О. Пометун // Шлях освіти. 2000. № 4. С. 32 – 34.
30. Пометун О. Курс “Практичне право” – новий підхід до правової освіти школярів / О. Пометун // Рідна школа. 2004. № 5. С. 42 – 43.
31. Правова енциклопедія школяра / В. В. Головченко, В. С. Ковальський, Л. О. Лоха. К. : Юрінком Інтер, 2005. 439 с.
32. Правова освіта й соціалізація учнівської молоді в умовах реформування українського суспільства : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 9-10 січня 2003 р./ Під ред. Л. Белової та ін. Х. : ХОНМІБО, 2003. 164 с.
33. Правове виховання учнів. Львів : ЛОНМГО, 1999. 83 с.
34. Правова культура: загальна характеристика та ознаки. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9777/> (дата звернення 20.02.2023).
35. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / Гетьман А. П., Герасіна Л. М., Данильян О. Г. та ін. : за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х. : Право, 2010. 368 с.
36. Правове виховання, як складова частина виховання громадянської компетентності у сучасній школі. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-pravove-vihovannya-u-suchasniy-shkoli-37901.html> (дата звернення 20.02.2023).
37. Правове виховання. Правовий всеобуч. URL: https://pidru4niki.com/13500826/pedagogika/pravove_vihovannya_pravoviy_vseobuch (дата звернення 30.03.2023).
38. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 5-те вид. зі змінами. К. : Атіка, 2001. 176 с.
39. Селецький С. І. Теорія держави і права. К. : ЦУЛ, 2017. 246 с.

40. Сімеонова В. Майбутнє – за громадянською освітою / В. Сімеонова // Рідна школа. 2003. № 2. С. 61.
41. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
42. Слепченко Т. Правове навчання: проблеми сьогодення / Т. Слепченко // Рідна школа. 1998. № 5. С. 34 – 35.
43. Словник-хрестоматія педагогічних понять : навч. посіб. [для студентів, аспірантів, викладачів]. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 272 с.
44. Смірнова В.О. Інтегрований підхід до структурування змісту правових знань у професійно-педагогічному коледжі. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Київ, 2009. 20 с.
45. Стаканков А. В. Правове виховання та його роль у формуванні особистості / А. В. Стаканков // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. Харків : ХДПУ, 2001. Вип. 8. С. 131 – 136.
46. Стаканков А. В. Принципи, методи, засоби правового виховання (на матеріалі педагогічної спадщини 2-ої половини ХІХ – початку ХХ століття) / А. В. Стаканков // Проблеми підготовки студентської молоді до навчально-пізнавальної діяльності: зб. наук. пр. К. : Науковий світ, 2002. С. 152 – 158.
47. Стаканков А. В. Розвиток теорії організації правового виховання в історії педагогіки другої половини ХІХ – початку ХХ століття / А. В. Стаканков // Теорія та методика навчання та виховання : ХНПУ, 2005. Вип. 15. С. 76 – 86.
48. Стаканков А. В. Теорія і практика правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття : дис... канд. пед. наук. Х., 2003. 207 с.
49. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. К. : Академвидав, 2003. 504 с.
50. Столяренко Л. Д. Педагогіка / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. 448 с.

51. Струтинский В. С. Принципы управления правовым воспитанием / В. С. Струтинский. К. : Знание, 1983. 49 с.

52. Теорія держави і права : підручник / Бандурка О. М., Головка О. М., Передерій О. С. та ін. : за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки : МВС України, Харків. нац. Ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

53. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К.; Юрінком Інтер, 2003. 368 с.

54. Теорія держави і права : навч. посіб. / Письменицький А. А., Гапотій В. Д., Попенко Я. В, Поліщук В. Г. Мелітополь. : ФО-П Однорог Т.В., 2017. 208 с.

55. Філософія правового виховання: Навч. посіб. / А. П. Гетьман, О.Г. Данильян та ін.; За заг. ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна . Харків: Право, 2012. 238 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Сценарій турніру правознавців

«Юні знавці права.»

Порушувати закони – це все одно, що рубати сук, на якому сидимо.

В.

СУХОМЛИНСЬКИЙ.

Мета: Виховувати у школярів інтерес до правових знань, популяризувати закони, формувати правову культуру учнів.

Завдання: навчити школярів висловлювати свої думки, грамотно відповідати на питання, робити висновки з відповідей інших.

Обладнання: плакат – девіз, карти з варіантами відповідей – 8 шт., карти з правовими ситуаціями – 8 шт., картки з запитаннями – 8 шт., годинник, гонг.

В турнірі беруть участь 4 команди по 4 чоловіка (учні 9 – 11 класів.): команда 1 «Юні адвокати»; команда 2 «Юні судді»; команда 3 «Юні прокурори». Обирають журі у складі 3 чол., запрошуються представники правоохоронних органів.

Система оцінювання: 26 – відповідь правильна, повна; 16 – відповідь часткова правильна, неповна; 06 - відповідь неправильна.

План турніру: 1 – тур - розминка правознавців; 2 – тур - азбука правознавця; 3 – тур – ерудит; 4 – тур – логічний ланцюжок; 5 – тур – правова ситуація.

Хід турніру.

I тур – « Розминка правознавців».

Кожній команді по черзі задаються запитання на яке вони мають дати відповідь, якщо відповідь неправильна то право відповісти на запитання переходить команді – суперниці.

1. Коли виникло право ?
2. Коли виникла держава ?
3. Які передували утворення і проголошенню незалежності української держави ?
4. Які права громадян України ?
5. Які обов'язки громадян України ?
6. До яких прав відносяться: а) право на інформацію ? б) право на житло ? в) право на достатній життєвий рівень ?
7. Які види юридичної відповідальності знаєте ви ?

II тур - « Азбука правознавця».

Усім командам роздаються картки з запитаннями , на які вони мають дати відповідь у письмовій формі. На цей конкурс дається 5 хв.

1. Що таке держава ?
2. Що таке право ?
3. Що вивчає правознавство ?
4. Що таке правопорушення ?

III тур – «Ерудит».

Один представник з кожної команди має обриту запитання серед запропонованих на дошці і відповісти на нього. Якщо відповідь правильна запитання стеряється, і так поки дошка не стане чистою.

1. З якого віку неповнолітні несуть адміністративну відповідальність ?
2. З якого віку неповнолітні несуть кримінальну відповідальність ?
3. Хто несе адміністративну відповідальність за неповнолітніх, які не досягли 16-річного віку ?
4. Яке правопорушення не є адміністративним ?
5. Біля ферми КСП загорілась копа сіна і вогонь перекинувся на приміщення ферми, в якому знаходилась ВРХ. Тракторист, побачивши це, завів трактор – бульдозер і почав відгортати палаючу копу. Фурму він врятував, але загорівся трактор, врятувати його не вдалося.
Його дії:
 - підлягають адміністративній відповідальності;
 - підлягають кримінальній відповідальності;
 - не підлягають відповідальності тому, що вони виправдані;
 - не підлягають кримінальній відповідальності.
6. Яка дія не є порушенням правил безпеки на залізничному транспорті:
 - проїзд на ніжках вагонів;
 - пошкодження шлагбаума;
 - накладання на колію предметів, які можуть спричинити аварію;
 - проїзд в пасажирському вагоні.
7. Адміністративне покарання це:
 - штраф, відшкодування збитків;
 - виклик до дільничного інспектора міліції;
 - позбавлення волі на певний строк;
 - повідомлення про скоєння правопорушення на місце роботи, навчання.
8. Проїзд в транспорті без квитка – це:
 - кримінальна відповідальність;
 - адміністративна відповідальність;
 - не є правопорушенням;

- дисциплінарне правопорушення.

IV тур – «Логічні ланцюжки».

Кожній команді пропонується термін на який потрібно обрати відповідь із запропонованих варіантів.

1. Хуліганство – це:

- безквитковий проїзд;
- нецензурна лайка в громадських місцях;
- образливе чіпляння до громадян;
- спекуляція.

2. Символами України є:

- синьо-жовтий прапор;
- Конституція України;
- герб – тризуб;
- закони України.

2. Гімном України є мелодія пісні:

- «Ще не вмерла України»;
- «Ой у лузі червона калина»;
- «Прощання слов'янки»;
- «Рече та стогне Дніпр широкий».

4. Автором слів гімну України є

- Т.Г. Шевченко;
- І.Я. Франко;
- П. Чубинський;
- Леся Українка.

5. Конституція України - це:

- акт норм поведінки громадян;

- основний закон України;
 - збірник прав і обов'язків громадян України;
 - кодекс України.
6. У кільки років громадянин України може бути засновником громадських організацій ? У скільки років – молодіжних і дитячих ?
- у – 18 років;
 - у – 14 років;
 - у – 15 років;
 - у – 16 років.

V тур - «Розгляд ситуації»

Командам пропонується проаналізувати ситуації що склалися та дати відповіді на поставлені запитання.

1. Десятикласник Андрій Я. побив у роздягальні Сергія П. учня 8 класу. Сергій отримав ряд травм. Його батьки звернулися до суду. Суд виніс рішення: Андрій Я. позбавити волі терміном на 2 роки, з відстрочкою виконання вироку на 1 рік 6 місяців. Якими мотивами керувався суд ?

(Гуманними, це було вперше, юнак розкався у скоєному; він був неповнолітнім. Суд виявив йому довіру).

2. Через шість місяців цей же Андрій Я. вчинив злочин – участь у груповому зґвалтуванні. І ось вирок суду: 6 років позбавлення волі. Відсидіти Андрій Я. повинен не 6 а 8 років. Чому термін позбавлення волі Андрія Я. збільшено до 8 років ?

(Загальна сума позбавлення волі Андрія Я. складає вирок попереднього суду (2 роки) та вирок винесений на підставі скоєння ним нового злочину (6 років)).

3. Під час перерви учень 8 класу Ігор штовхнув Петра, і той впав на сходи. Результатом падіння ушкодження хребта. Батьки Петра подали позов до суду. Яку рішення має прийняти суд ?

(Зобов'язати батьків Ігоря відшкодувати витрати витрачені на лікування Петра .)

4. Часто учні скоюють дрібні хуліганства: вчиняють бійки, розпивають спиртні напої, з'являються в нетверезому стані в громадських місцях, чіпляються до перехожих, лаються. Які за перераховані правопорушення заходи адміністративного впливу можна застосувати до неповнолітніх та дорослих ?

(Штраф, виправні роботи).

5. Андрію на 16 – річчя подарували мотоцикл. Не отримавши посвідчення на право керування транспортним засобом, він через тиждень вирішив обкатати його, взявши з собою сусіднього хлопчика. Коли вони під'їхали до містка, де стояв знак «Заборонено», Андрій не зупинився, а виїхав на міст. Раптом щось вибухнуло, і хлопці з мотоциклом впали в річку. В результаті падіння Андрій отримав кілька синців, а хлопчика в тяжкому стані доставлено в лікарню.

Запитання:

1. Чи міг Андрій мати у своїй власності мати мотоцикл ?
2. Чи мав він право катати сусіднього хлопчика на мотоциклі ?
3. Чи можна Андрія за скоєне притягти до кримінальної відповідальності ?

1. Андрій мав право мати у своїй власності мотоцикл.
2. Керувати мотоциклом не мав права, оскільки не мав посвідчення водія.

3. Можна, оскільки неповнолітні несуть кримінальну відповідальність з 16 років.

Прилучення учнівської молоді до подібних турнірів збагачує їх духовне життя. Разом з тим знання учнями своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації у нашому демократичному суспільстві.

Додаток 2.

Правовий ринг.

Мета: виховати у школярів зацікавлення до правових знань, сформувати правову культуру, розвинути позитивне ставлення до закону.

Завдання: навчити учнів висловлювати свою думку, швидко лаконічно відповідати на запитання, виробити навички роботи в команді.

Обладнання: картки з запитаннями, секундомір, магнітофон, гонг.

У правовому рингу бере участь 2 команди по 6 чоловік (учні 9 класів), обирається журі у складі 3 чол., запрошуються представники правоохоронних органів.

1. ведучий: Добрий день дорогі друзі !

2. ведучий: Добрий день !

1. ведучий: Ми раді вітати всіх юних правознавців.

2. ведучий: Фахівців в галузях громадського, адміністративного, кримінального та сімейного права.

1. ведучий: Сьогодні виступатимуть ті, хто декілька років можливо стане на стражі закону.

2. ведучий: Майбутні юристи, судді, прокурори та адвокати.

1. ведучий: Та просто законослухняні громадяни. Тому зараз запрошуємо команди правознавців.

(Звучить музика, команди займають свої місця).

1. ведучий: Як на кожному солідному конкурсі, ваші знання оцінюватиме компетентне журі.

2. ведучий: Наш перший конкурс буде проходити за принципом брейн - рингу: короткі чіткі запитання – короткі чіткі відповіді, на обміркування яких ви матимете 30 сек. За кожну правильну відповідь команда отримає 1 бал. Якщо команда не дає правильну відповідь на поставлене запитання, то цей шанс переходить команді суперників.

- Чи платне в Україні використання землі ?

(Так)

- Чи передбачена кримінальна відповідальність за економічні правопорушення ? (Так)
- Чи висувають релігійні організації кандидатів до органів державної влади ? (Ні)
- Чи є громадянином України дитина, яка народилася на території України від осіб без громадянства, котрі постійно проживають в Україні ? (Так)
- Коли укладається шлюбний контракт ? (До реєстрації шлюбу)
- Певні правила соціальної поведінки людини. (Мораль)
- Необхідна умова демократії, джерело інформації про стан справ в країні. (Гласність)
- Центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво дорученими сферами управління. (Міністерства)
- У чий функції входить забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні. (НБУ)
- Виборча система, яка передбачає, що для обрання кандидат повинен отримати більшість голосів виборців округу чи держави? (Мажоритарна)

1. **ведучий:** Проведений брейн – ринг дає можливість утвердиться у тому, що ваші знання глибокі на змістовні, а компетентне журі зараз оголосить оцінки, які отримали команди в першому конкурсі
2. **ведучий:** Наступний конкурс носить назву « Конкретна ситуація ». Охарактеризуйте вчинки акторів та дайте їм правову оцінку.

(Актори розігрують 4 сценки, кожній команді по 2)

- 1.) перевищення самооборони; 2.) сімейне право; 3.) порушення КЗпП; 4.) сімейне право.

Давайте подякуємо нашим помічникам - акторам, а невідкупне журі зараз винесе свій вердикт.

- 1. ведучий:** Наступне завдання нашої програми має назву «Розвідка боєм». Кожна команда має задати 5 запитань з галузі конституційного права та дати відповіді на 5 запитань, які отримають від суперників. Командам відведено по 30 сек. на обміркування запитань та відповіді. За кожну правильну відповідь команда отримує 1 бал.

(Команди відповідають на запитання)

- 2. ведучий:** Це завдання підтвердило, що обидві команди добре знають Конституцію України, права та обов'язки громадян та не допускають їх порушень.

Наступне завдання: розв'язання правового кросворда. Питання для обох команд однакові. Ми даємо вам визначення юридичних термінів, а ви повинні за 30 сек. вписати слова в клітинки кросворда.

По горизонталі

1. Документ, що посвідчує особу. (Паспорт)
2. Влада народу. (Демократія)
3. Статус міста Києва в Україні. (Столиця)
4. Волевиявлення народу. Форма безпосередньої демократії. (Вибори)
5. Грошова одиниця в Україні. (Гривня)
6. Одна з форм державного правління. (Імперія)
7. Орган місцевого самоврядування. (Влада)

8. Форма захисту працюючих своїх економічних та соціальних прав. (Страйк)

По вертикалі

1. Акт, виданий Президентом. (Указ)
2. Усна або письмова угода між власником підприємства та працівником. (Договір)
3. Перевірка виконання функцій чи обов'язків. (Контроль)
4. Звільнення від кримінальної відповідальності, прощення. (Амністія)
5. Рішення, яке виноситься судом присяжних. (Вердикт)

1. ведучий: А зараз конкурс капітанів. У нашому бурхливому житті все так переплуталось... А, може, іноді слід шукати на місці єдності протилежностей ? А саме таким буде наступне завдання: злиття права і алгебри, а точніше, правові рівняння. Розв'язати його зможе лише той, хто добре знає обидві ці науки.

Правове рівняння.

А – Термін, на який вперше отримує призначення суддя.	15
Б – Вік отримання паспорта.	16
В – Мінімальний вік засновника дитячих організацій .	15
Г – Мінімальний вік кандидата в Президенти.	35
Д – Пенсійний вік для чоловіка.	60
Ж – Максимальний строк дії доручення.	3
З – Мінімальний шлюбний вік для чоловіків.	18
І – Мінімальний термін відпустки.	24
К – Максимальний термін позбавлення волі.	15
Л – Мінімальний шлюбний вік для жінок.	17
	91

М – Граничний вік призову на дійсну військову службу.	27
Н – Вік, з якого громадянин несе адміністративну відповідальність.	16
О – Вік, з якого громадянин несе матеріальну відповідальність.	18
П – Максимальний робочий час на тиждень.	40

2. ведучий: А доки капітани розв’язують рівняння, ми проведемо конкурс для вболівальників, зміст якого полягає в тому, що прочитавши запропоновану фразу « Не знання закону не звільняє від відповідальності», користуючись літерами з цієї фрази, скласти слова, які мають відношення до права. Наприклад: вето, відповідальність, законність...

(Проводиться конкурс вболівальників)

1. ведучий: А зараз слово капітанам. (Ведучий збирає рівняння, які розв’язали капітани). Слово надається журі.

2. ведучий: А зараз настав час вирішального бою. Завдання для поборників прав і свобод досить незвичайне: перегляд справи що дійсно слухалась в суді. Жеребкування розподілить ролі прокурора і адвоката (Звучить зміст справи).

А поки команди готуються пропонується музична паза.

(Після закінчення музичної паузи проводиться ділова гра)

1. ведучий: А зараз журі оцінить конкурс капітанів та ділову гру, підведе підсумки всієї зустрічі.

2. ведучий: Наша сьогоднішня зустріч переконала, що ми живемо у правовій державі, де мешкає більшість законослухняних громадян. У всякому разі хочеться на це сподіватись.